

NJË VËSHTRIM MBI TË DREJTËN NDËRKOMBËTARE TË LUFTËS NË DRITËN E KONFLIKTIT TË ARMATOSUR NË KOSOVË

Hyrja

E drejta e luftës ndahet në dy pjesë. Në njërën anë ajo përfshin rregullat që kanë të bëjnë me legjitimitetin e përdorimit të forcës, kurse në tjetrën janë rregullat që lidhen me udhëheqjen e armiqësive dhe vetë mënyrën e luftimit. Në tekstet juridike këto dy aspekte zakonisht cilësohen si *jus ad bellum* dhe *jus in bello*. Kjo degë e së drejtës ka pësuar ndryshime në përmbajtjen e saj, edhe pse nocionet bazike kanë qenë dhe mbeten të njëjta që nga kohërat e lashta. Në këtu nuk diskutojmë për kohët e tilla, por vetëm për ato ndryshime që kanë ndodhur pas mbarimit të Luftës së Dytë Botërore e deri më sot.

Zhvillimet e pas-Luftës së Dytë Botërore në sferën e procesit të dekolonizimit kanë goditur disa lëmi të së drejtës ndërkombëtare. E drejta e luftës është një ndër ato. Parimi kryesor se lufta mund të zhvillohet vetëm mes shteteve u sfidua seriozisht në atë moment kur luftërat për çlirim nacional (çlirimtare) u kualifikuan si luftëra të karakterit ndërkombëtar. Ky kualifikim pati për rrjedhojë edhe ndryshimet e caktuara në vetë *jus in bello*, e cila u quajt si e zbatueshme edhe ndaj luftërave të tilla. Zbatimi i *jus in bello* në këtë lloj luftërash ka kaluar nëpër një histori të gjatë e të mundimshme. Në disa raste, ai zhvillim ka pasuar njohjen e së drejtës për vetëvendosje, kurse në të tjerat, zbatimi i *jus in bello* ka qenë pasojë e zhvendosjes së raportit të forcave në favor të lëvizjeve për çlirim nacional (lëvizjeve çlirimtare). Ç’është e vërteta, rasti i dytë ka dominuar praktikën ndërkombëtare pas Luftës së Dytë Botërore.

Si luftë për çlirim nacional (luftë çlirimtare) përshkruhet konflikti që zhvillohet nga ana e një bashkësie joshitetërore kundër një qeverie të një shteti ekzistues me qëllim sigurimin e së drejtës së mohuar forcërisht për vetëvendosje në favor të popullsisë në emër të së cilës zhvillohet konflikti¹.

¹ Cf. Natalino Ronzitti, “Resort to Force in Wars of National Liberation”, në Antonio Cassese, *Current Problems of International Law: Essays on UN Law and the Law of Armed Conflict* (Dott. A. Guiffre: Milano, 1975) fq. 319; Natalino Ronzitti, “Wars of National Liberation: A Legal Definition”, në *Italian Yearbook of International Law* no. 1 (1975) fq. 197; Abdel-

Njohja e së drejtës për vetëvendosje, pa marrë parasysh fatin e realizimit të saj konkret, paraqet një fakt të rëndësishëm, i cili drejtpërsëdrejti godet luftën si për sa i përket legjitimitetit të përdorimit të forcës (*jus ad bellum*), ashtu edhe vetë mënyrës së zhvillimit të luftimeve (*jus in bello*).

Nisur nga ky fakt, ne provojmë këtu parashtrimin e një pasqyre të shkurtër të këtyre dy çështjeve për të shikuar vendin e Kosovës në dritën e ngjarjeve të tetë muajve të parë të vitit 1998, të bindur se rasti i Kosovës nuk është dhe as që mund të jetë jashtë kornizave të rregullave të caktuara ndërkombëtare. Njohjen e këtyre rregullave e konsiderojmë si pikën kyçe në luftën tonë për pavarësi dhe arritjen e suksesit në këtë drejtim. Pa marrë parasysh vëllimin, nuk kemi mundur të mos i trajtojmë pikat esenciale të çështjeve si më sipër në mënyrë që vetëm pastaj të kalojmë në anën konkrete të problemit, pra në çështjen e Kosovës. Kjo edhe për faktin se pa këtë nuk mund të bëhet asnjë analizë serioze e gjendjes aktuale në Kosovë. Në këtë kontekst, aty ku flasim për Kosovën trajtojmë edhe çështjet e diskursit politik e profesional në Kosovë në dritën e konfliktit të armatosur, shkaqet dhe pasojat e tij në luftën për pavarësimin e Kosovës.

Pas kualifikimit të gjendjes në Kosovë si “konflikt armatosur” nga ana e Gjykatës së Hagës, gjërat është dashur të ndryshojnë në diskursin politik e profesional në Kosovë. Me diskurs këtu kuptohet, siç do të shihet, praktika e veprimit në Kosovë dhe më gjerë gjatë këtyre tetë viteve të fundit. Ne konstatojmë në këtë shkrim se nuk ka dallim në diskursin politik e profesional në Kosovë, pra se fjala është për të njëjtën retorikë morbide veprimi e arsyetimi të së drejtës sonë për vetëvendosje.

1. *Jus ad bellum*

Lidhur me çështjen se kush ka të drejtën ndërkombëtarisht të ligjshme për përdorimin e forcës, dallohen dy periudha historike. E para ka të bëjë me kohën kur dominonte ideja tradicionale, kurse e dyta lidhet me zhvillimin e së drejtës ndërkombëtare të vetëvendosjes dhe njohjes së saj në favor të popujve dhe kombeve të caktuara. Në të dy rastet, megjithatë, fjala është për konceptin e legjitimitetit, i cili mund të kuptohet në sensin e ngushtë dhe të gjerë.

madjid Belkherroubi, “Essai sur une théorie juridique des mouvements de libération nationale”, në *Revue égyptienne de droit international* no. 28 (1972) fq. 22; Michel Veuthey, *Guerilla et droit humanitaire* (Institut Henry Dunant: Genève, 1976) fq. 11.

Kuptimi i parë përfshin të drejtën e përdorimit të forcës që barazohet me bazueshmërinë në “ligjin ndërkombëtar”, ndërsa i dyti kuptim është i barasvlershëm me kategorinë e moralit, pra nëse një veprim është apo jo “i drejtë” moralisht. Ky raport kurioz mes legjitimitetit si “ligj ndërkombëtar” dhe si “e drejtë morale” nuk na detyron që problemin e sipërm ta trajtojmë dyanësisht, ngaqë qëllimi ynë final është përcaktimi i së drejtës ndërkombëtare të luftës dhe i mënyrës së evoluimit të saj gradual deri më sot, ashtu që pas kësaj ta kërkojmë vendin e Kosovës në këtë kuadër.

2. Konfliktet e brendshme dhe konfliktet ndërkombëtare

Në vijim të idesë së legjitimitetit, përshkruar si më sipër, ka lindur dhe është zhvilluar teoria dhe praktika mbi konfliktet ndërkombëtare dhe të brendshme. Në rastin e parë, ashtu dhe në të dytin, legjitimiteti për përdorimin e forcës ka dalluar dhe dallon kualitativisht. Megjithatë, dallimi mes tyre nuk ka qenë, e as që është, sa duhet i qartë.

Gjatë shekullit XIII dominonte ideja se vetëm princërit, qytetet-shtetet, lordët feudalë dhe, në disa raste, papati kishin të drejtën e fillimit dhe zhvillimit të luftës. Vetëm në këto raste lufta quhej si “e drejtë”. Që nga Paqja e Vestfalisë (1648) e tutje, kjo e drejtë u qe rezervuar vetëm shteteve sovrane. Ky sistem, edhe pse i kritikuar mjaftë për paaftësinë e vet për të kontrolluar dhunën brenda llojit, pra mes shteteve, u tregua si i aftë në kontrollimin e konflikteve brenda shteteve ekzistuese të kohës.

Ndryshimet socio-politike gjatë shekujve XIII dhe XVI prodhuan ndryshimet në teorinë dhe praktikën e kohës mbi legjitimitetin e përdorimit të forcës, njëjtë siç kishte kushtëzuar procesi i dekolonizimit në mesin e shekullit XX ndryshimet në teorinë dhe praktikën e legjitimitetit të kategorisë së njëjtë. Ky i fundit, për dallim nga sistemi pararendës, kishte zgjeruar rrethin e subjekteve me të drejtën e përdorimit të forcës, përveç subjekteve tradicionale, pra shteteve sovrane dhe të pavarura.

Se fillimisht ishin vetëm shtetet ato që konsideroheshin si legjitime në të drejtën e përdorimit të forcës, mund të shihet nga vetë dokumentet ndërkombëtare të kohës, siç janë, bie fjala, dokumentet e Hagës së viteve 1899 dhe 1907. Në këto dokumente flitet vetëm për shtetet sovrane, gjë që tregon se, deri te fundi i shekullit të kaluar dhe fillimi i këtij shekulli, ka ekzistuar faza e rrënjësive definitive të konceptit se vetëm shtetet mund të zhvillojnë “luftëra të drejta”. Zënia në gojë e *jus in bello*, pra e dokumenteve të Hagës (1899 dhe

1907), nuk duhet ta hutojë lexuesin për sa i përket *jus ad bellum* (së drejtës për të luftuar). Në rastin e parë fjala është për rregullat legale që synojnë “zbutjen” e tmerreve të luftës dhe pasojave rrënuese të saj, gjë që thuhet në të gjitha dokumentet mbi *jus in bello* që nga viti 1899 e deri te Protokollat e Gjenevës të vitit 1977. Në të dytin fjala është për atë se kush ka të drejtën për të luftuar dhe kjo rregull, siç u vërejt, ka ndryshuar që nga mesjeta e deri më sot, duke përfshirë në kategorinë e “subjekteve me të drejtën e luftës” edhe popujt dhe territoret e caktuara (vetëvendosja eksterne dhe njohja e saj), pra jo vetëm shtetet sovrane. Me fjalë të tjera, gjykuar sipas dokumenteve ndërkombëtare mbi *jus in bello*, të nxjerra para Luftës së Dytë Botërore, del se *jus ad bellum* u ka takuar vetëm shteteve sovrane, pa marrë parasysh se dokumentet në fjalë në disa raste flasin për “palët ndërluftuese”, “ndërluftuesit”, “palët në armiqësi me njëra-tjetrën”, ose, thjesht, vetëm për “palët”.

Arsyeja pse ne ia tërhoqëm vërejtjen lexuesit për si më sipër lidhet me faktin se jorrallëherë ka ndodhur që *jus ad bellum* të legjitimohet përmes *jus in bello*, veçanërisht gjatë procesit të dekolonizimit dhe kjo gjë po ndodh edhe me Kosovën që nga momenti kur Gjykata e Hagës ka kualifikuar konfliktin në Kosovë si “konflikt të armatosur”. Për këtë do të flasim gjerësisht në vijim.

Praktika tregon se realitetet jetësore janë mbi rregullat juridike. E drejta për përdorimin legjitim të forcës, e njohur vetëm ndaj shteteve, nuk ka mundur të pengojë popujt dhe qytetarët e pakënaqur me statusin e tyre që të përdorin forcën për realizimin e të drejtave të veta. Në këtë kontekst janë zhvilluar tri lloje të konflikteve të brendshme, të cilave teoria legale u ka mveshur (njohur) pasojat e caktuara juridiko-ndërkombëtare. Ato janë: rebelimi, kryengritja dhe gjendja e luftës. I pari ka të bëjë me sfidimin sporadik të qeverisë ekzistuese, kurse kryengritja dhe gjendja e luftës janë faza më të larta të konflikteve të brendshme të armatosura. Në këto raste fjala është për rritjen e vazhdueshme të intensitetit të konfliktit dhe bëhet fjalë vetëm për situatat e caktuara kur ekziston një sfidë serioze ndaj qeverisë (shtetit) dhe kur konflikti zhvillohet gjatë një periudhe të konsiderueshme kohore, në një hapësirë të gjerë territoriale dhe me përfshirjen e një numri të madh të popullsisë brenda shtetit të caktuar².

Rebelët nuk gëzojnë asnjë të drejtë në të drejtën ndërkombëtare. Atyre u mohohet ndihma nga ana e shteteve të treta, nuk kanë të drejtën e trajtimit si

² Richard A. Falk, “Janus Tormented: The International Law of Internal Wars”, në James N. Rosenau, *International Aspects of Civil Strife* (Princeton UP: Princeton, 1964) fq. 197.

robër të luftës, etj. etj. Me fjalë të tjera, ata i nënshtrohen tërësisht ligjeve të brendshme të shtetit kundër të cilit luftojnë. Edhe pse e drejta ndërkombëtare nuk parasheh kushtet që rebelët duhet t'i plotësojnë për t'u quajtur kryengritës, ata megjithatë duhet të kenë kontroll të mjaftueshëm mbi territorin e dhënë shtetëror dhe formë solide organizimi ushtarak sa për të goditur interesat e shteteve të treta dhe të bashkësisë ndërkombëtare në mënyrë që këta të fundit të detyrohen të futen në marrëdhënie të caktuara me ta. Ose, thënë ndryshe, edhe pse e drejta ndërkombëtare nuk përcakton qartë kushtet e njohjes së kryengritjes (dhe kryengritësve), arsyet e oportunitetit politik, nganjëherë edhe ato të humanizmit dhe të interesit ekonomik të shteteve dhe bashkësisë ndërkombëtare, mund t'i detyrojnë këta të fundit në futjen e kufizuar në marrëdhënie me kryengritësit³.

Njohja e kryengritësve si palë ndërluftuese dhe e konflikteve të brendshme si konflikte të armatosura i nënshtrohet disa kushteve më të rrepta dhe më të qarta se sa në rastin e mësipërm. Edhe pse në praktikën e së drejtës ndërkombëtare, p.sh., gjatë dy luftërave botërore, Luftës Civile në Spanjë etj., njohja e kryengritësve si palë ndërluftuese ka qenë më shumë një problem teorik se praktik, megjithatë, gjendja e tillë ka prodhuar pasoja të caktuara për shtetet e treta dhe atë në planin nacional (kujdesi për mbrojtjen e pasurisë së tyre të gjetur në territorin e kontrolluar nga kryengritësit), ekonomik (ruajtja e interesave tregtare) dhe politik (arsyet e oportunitetit: mbrojtja e shtetasve të ndodhur në territorin e kontrolluar nga kryengritësit). Që kjo gjendje faktike të prodhojë efektet si më sipër duhet të ekzistojë njohja e disa kushteve. Së pari, konflikti duhet të jetë gjerësisht i përhapur dhe me dimensione të luftës së vërtetë. Së dyti, kryengritësit duhet të kontrollojnë pjesë të konsiderueshme të territorit shtetëror. Dhe, së fundi, interesat e shteteve të treta dhe të bashkësisë ndërkombëtare duhet të goditen në atë masë sa ta bëjë të domosdoshëm pozicionimin e tyre kundrejt konfliktit në vijim.

Shtetet e treta dhe bashkësia ndërkombëtare, ashtu sikur edhe vetë shteti ku zhvillohet konflikti, nuk është e domosdoshme që të bëjnë njohjen formale të gjendjes së konfliktit si u përshkrua më sipër. Në fakt, kjo gjë zakonisht edhe nuk bëhet, por janë arsyet që i cekëm më sipër të cilat diktojnë marrëdhëniet e palës kryengritëse me shtetet e treta dhe bashkësinë ndërkombëtare. Një rrethanë të tillë e ka konstatuar Gjykata e ShBA-së në precedentin *Prize Cases* (1862), dhe kjo logjikë është ndjekur edhe me rastin e Kosovës

³ Hersch Lauterpacht, *Recognition in International Law* (Cambridge UP: Cambridge, 1947) fq. 276-277.

para disa muajsh kur u bë kualifikimi i konfliktit si “konflikt i armatosur” — u mor vesh për arsye të ndryshme nga ato si më sipër në *Prize Cases*.

Nga sa u tha deri tani, mund të nxjerrim disa konkluzione krejt provizore për çështjet e diskutuara këtu, pra lidhur me llojet e konflikteve të brendshme dhe legjitimitetin e përdorimit të forcës dhe pasojave legale në të drejtën ndërkombëtare.

Para se vetëvendosja të njihej si e drejtë ndërkombëtare, ka ekzistuar dallimi i qartë mes konflikteve të armatosura ndërkombëtare dhe atyre që nuk kanë pasur një cilësim të tillë (konfliktet jondërkombëtare të armatosura, apo të brendshme). Në rastin e parë, autoriteti i vetëm që ka mundur të përdorë forcën e armatosur në mënyrë legjitime ka qenë shteti sovran dhe ndërkombëtarisht i njohur. Edhe në këtë fazë, rregullat ndërkombëtare as që dënonin e as që shpërblenin përdorimin e forcës brenda kufijve të një shteti ekzistues. Por, në rastin e rebelimit, rebelët i nënshtroheshin rregullave të ligjit të brendshëm penal, dhe nuk gëzonin mbrojtjen e së drejtës ndërkombëtare të luftës. Gjendja dallonte kur ishte fjala për kryengritjen, ngaqë kryengritësit kishin disa të drejta të kufizuara dhe detyrime brenda territorit nën kontroll të vetin, si ndaj shteteve të treta, ashtu edhe ndaj bashkësisë ndërkombëtare. Përcaktimi i statusit të palëve në konflikt (rebel, kryengritës dhe palë ndërluftuese në një konflikt të armatosur) përcaktohej nga sukcesi ushtarak në terren dhe jo mbi atë nëse përpjekjet e tyre ishin “të drejta”. Me fjalë të tjera, “kauza e drejtë” nuk çonte peshë në kualifikimin (në të drejtën ndërkombëtare) të një konflikti të brendshëm në njërin prej formave të sipërcekura. Këto rregulla pak a shumë vlejné edhe sot në të drejtën ndërkombëtare pozitive.

4. *Jus in bello*

Përgjatë 500 vjetëve të fundit, gradualisht është zhvilluar ideja se, në luftë, mjetet dhe mënyrat e luftimit nuk janë dhe nuk duhet të jenë të pakufizuara; se grupet e caktuara të popullsisë që nuk marrin pjesë aktive në luftime nuk mund të jenë objekt i goditjes ushtarake të palës kundërshtarë; dhe së fundi, se luftëtarët e nxjerrë jashtë përdorimit aktiv (*hors de combat*), si p.sh., të plagosurit, robërit etj., kanë të drejta të caktuara në të drejtën ndërkombëtare. Cenimi i këtyre rregullave, me kalimin e kohës, ka paraqitur krim ndërkombëtar.

Rregullat në fjalë fillimisht janë zbatuar vetëm mes shteteve, për t'u shtrirë më vonë edhe ndaj entiteteve të tjera pas njohjes së vetëvendosjes si e drejtë ndërkombëtare. Kjo u bë pas Luftës së Dytë Botërore, kur lëvizjet për çlirim nacional (lëvizjet çlirimtare) u njohën si subjekte dhe entitete ndaj të cilave vlente *jus in bello* me të gjitha të drejtat e detyrimet që dalin nga ajo.

Jus in bello, e cila ndryshe quhet edhe "e drejta ndërkombëtare humanitare", përfshinë rregullat "e vjetra" apo tradicionale, si dhe ato "të reja", të nxjerra pas Luftës së Dytë Botërore. Mirëpo, këto rregulla është vështirë të dallohen ashtu si edhe në rastin e *jus ad bellum* (rregullat që vlenin vetëm mes shteteve sovraane). Kjo nuk është e pamundur, ndërkaq, dhe në këtë shkrim ne kemi provuar ta bëjmë një gjë të tillë, pra dallimin mes rregullave "të vjetra" dhe atyre "të reja" (të lindura këtyre 50 viteve të fundit). Kjo edhe nga shkakut se vetëm nga nja analizë e dallimit të këtyre rregullave mund të fokusohet rasti dhe vendi i Kosovën në të drejtën ndërkombëtare të luftës, ashtu si ekziston sot kjo degë e së drejtës.

5. E drejta ndërkombëtare e luftës para dhe pas procesit të dekolonizimit dhe efektet e këtij procesi në planin ndërkombëtar

Sikundër u pa më herët, e drejta ndërkombëtare humanitare deri më 1949 (prej vitit 1899-1949) ka ofruar mbrojtje legale ndërkombëtare vetëm për ata që luftonin në emër të shtetit. Privilegjet e luftës qenë njohur vetëm kundrejt forcave të armatosura shtetërore, policisë ose trupave vullnetare, lëvizjeve të rezistencës që u takonin shteteve palë në konflikt dhe që respektonin nenin 4(2) të Konventave të Gjenevës (mbajtja e shenjave fikse dhe të dallueshme nga distanca, mbajtja e armëve hapurazi dhe përkatësia e njëjës prej palëve në konflikt), personave që shoqëronin forcat e armatosura, si dhe pjesëmarrësit e një *levée en masse* (lëvizjeve të armatosur masive). I vetmi përjashtim në mbrojtjen e përfaqësuesve të entiteteve joshtetërore gjendej në nenin 3 të katër Konventave të Gjenevës së vitit 1949, për çka do të flitet në vijim. Megjithatë, në rastet e konflikteve të brendshme të cilat kishin karakteristikat e një konflikti ndërkombëtar (mes shteteve), pra kur ai ndërkombëtarizohej në përmasa që kalonin kufijtë e shtetit sovran, atëherë vlenin rregullat lidhur me mënyrën e luftimit dhe mjetet e lejueshme luftarake për të luftuar kundërshtarin.

Si në rastin e parë, ashtu edhe në të dytin, problemi ka qenë dhe mbetet ai i njohjes së gjendjes së konfliktit të armatosur. Deri sa në rastin e parë (mes

shteteve) kjo nuk ka paraqitur ndonjë problem, në të dytin zakonisht ka qenë e pamundur të konfirmohet gjendja e konfliktit të armatosur brenda shteteve sovrane, përkatësisht ajo është mohuar vazhdimisht nga ana e këtyre shteteve në periudhën para dhe pas procesit të dekolonizimit e deri në fillim të viteve 1990. Pas kësaj kohe, kualifikimin e natyrës së konfliktit të brendshëm e kanë bërë jo vetëm shtetet individuale por edhe vetë bashkësia ndërkombëtare mbi bazën e dispozitave të Kartës së OKB-së që kanë të bëjnë me rrezikimin e paqes dhe sigurisë ndërkombëtare. Në disa raste, këtë kualifikim e kanë bërë në emër të bashkësisë ndërkombëtare organet e caktuara gjyqësore, siç është rasti i Gjykatës së Hagës me rastin e konfliktit në Kosovë, ose i gjykatës së Ruandës për krimet në Ruandë të kryera gjatë pranverës së vitit 1994. Megjithatë, si në rastin e njohjes, ashtu edhe pa këtë akt, në konfliktet e brendshme të armatosura, pa marrë parasysh shkallën e ndërkombëtarizimit të tyre, pozita e të zënëve robër të cilët kanë luftuar shtetin e caktuar është varur tërësisht nga mëshira e autoriteteve shtetërore. E drejta ndërkombëtare ka ofruar një ndihmë për personat si më sipër vetëm me nxjerrjen e nenit 3 të përbashkët për Konventat e Gjenevës të vitit 1949, i cili ka shtruar rrugën për futjen e mbrojtjes ndërkombëtare edhe për lëvizjet për çlirim nacional (çlirimtare) të viteve 1960. Më vonë, ky nen është shtrirë edhe ndaj rasteve tjera të konflikteve të armatosura brenda shteteve sovrane.

Neni 3 i këtyre konventave parashikon që “personat të cilët nuk marrin pjesë aktuale në armiqësi duhet të trajtohen në mënyrë humane”. Për këtë qëllim, ai nen ndalon veçanërisht kryerjen e katër veprimeve: përdorimin e dhunës ndaj personit, marrjen peng, trajtimin nënçmues, dhe gjykimin (ekzekutimin ose veprimet e tjera) pa gjyq. Siç mund të vërehet, neni 3 nuk i pengon qeveritë e shteteve që ta shtypin me forcë kryengritjen dhe t’i dënojnë pjesëmarrësit në të mbi bazën e ligjeve të vendit. Po ashtu, ai nuk ofron asnjë status juridiko-ndërkombëtar për pjesëmarrësit në konfliktin e brendshëm të armatosur, gjë që thuhet shprehimisht në paragrafin e fundit të tij. Qëllimi i tij ka qenë për të treguar dhe për të afirmuar se konfliktet e brendshme nuk janë të lëna tërësisht jashtë mbrojtjes të së drejtës ndërkombëtare. Ky nen mbron, megjithatë, vetëm personat që nuk marrin pjesë aktive në konflikt dhe nuk imponon asnjë kufizim lidhur me vetë mënyrën e zhvillimit të luftës (*jus in bello*). Kjo është e meta e parë e nenit.

E meta e dytë e nenit 3 ka të bëjë me faktin se “konflikti i armatosur jo i karakterit ndërkombëtar” nuk definohet nga vetë ky nen, kurse shtetet zakonisht kanë insistuar dhe insistojnë në trajtimin e konflikteve si të brendshme, pa marrë parasysh shkallën dhe intensitetin e tyre, pra duke i ikur

referimit në standardet ndërkombëtare⁴. Praktika e veprimit të shteteve gjatë periudhës së dekolonizimit, por edhe më vonë, e dëshmojnë këtë. Rasti i Malajzisë dhe Qipros, Algjerisë dhe Nigerisë, Angolës dhe Mozambikut janë shembuj të tillë, ashtu siç është edhe rasti i ish Jugosllavisë dhe i Bashkimit Sovjetik.

Cila, pra, ka qenë dhe është baza juridiko-ndërkombëtare mbi të cilën qëndron obligimi i shteteve dhe i entiteteve tjera joshtetërore për respektimin e nenit 3 të Konventave të Gjenevës së vitit 1949? Për shtetet, kjo nuk paraqet problem, pasi ai i obligon ato edhe kur nuk janë palë kontraktuese të Konventave të Gjenevës të vitit 1949, me supozim se e pranojnë zbatimin e tyre praktik. Po ashtu, pala ndërluftuese së cilës iu është njohur statusi i tillë, qoftë nga vetë shteti kundër të cilit lufton ose nga ana e shteteve të treta apo bashkësia ndërkombëtare, obligohet në respektimin e nenit 3, edhe pse nuk është nënshkruese e konventave në fjalë. Respektimi i dispozitës së nenit 3 në praktikë, me ose pa deklarim formal se pranon një gjë të tillë, obligon dhe bën përgjegjës ndërkombëtarisht palën ndërluftuese së cilës i është njohur një cilësi e tillë.

Problemi më i madh ka lindur me palët ndërluftuese të cilave nuk iu është njohur statusi i tillë. Në teorinë e së drejtës ndërkombëtare të luftës kanë lindur pikëpamje të ndryshme për bazën e përgjegjësisë së palëve ndërluftuese si më sipër, pra të panjohura, kundrejt respektimit të dispozitave të nenit 3. Kjo çështje në praktikë nuk ka prodhuar ndonjë pasojë dhe ka qenë me shumë problem i diskutit intelektual. Kështu e kemi konceptuar edhe ne në këtë shkrim, për të mos e lodhur lexuesin me finesa krejt teorike. Mjafton të themi këtu se, historikisht shikuar, entitetet joshtetërore të llojit të lëvizjeve për çlirim nacional (çlirimtare) në pjesën dërrmuese të rasteve kanë shprehur gatishmërinë për vënien në jetë të dispozitave të nenit 3, për dallim nga shtetet sovraane. Arsyeja për këtë qëndron në faktin e thjeshtë: lëvizjet për çlirim nacional (çlirimtare), të etshme për njohje dhe përkrahje ndërkombëtare, për dallim nga shtetet, rrezikojnë humbjen e simpativë të atyre entiteteve virtytet e të cilave lëvizjet në fjalë i synojnë⁵. Izolimi ndërkombëtar i një lëvizjeje për çlirim nacional (çlirimtare) si pasojë e mosrespektimit të dispozitës së nenit 3 të Konventave të Gjenevës do të thotë komprometim definitiv i saj dhe përfundimisht vetasfiksion i saj dhe paperspektivë totale.

⁴ James E. Bond, *Rules of Riot: Internal Conflict and the Law of War* (Princeton UP: Princeton, 1974) fq. 61.

⁵ Heather A. Wilson, *International Law and the Use of Force by National Liberation Movements* (Clarendon Press: Oxford, 1988) fq. 52.

Njohuritë tona modeste nuk na lejojnë të gjykojmë për ndonjë lëvizje çlirimtare të pas-Luftës së Dytë Botërore që të ketë përfunduar si më sipër. Lëvizjet ushtarake të cilat kanë cenuar tërësisht dispozitat e nenit 3, si dhe të tjerat që kanë të bëjnë me të drejtën ndërkombëtare të luftës, nuk kanë qenë lëvizje për çlirim nacional (çlirimtare) por lëvizje të udhëhequra nga kriminelë, të cilët janë ndjekur dhe ndiqen penalisht nga organet kompetente ndërkombëtare. Në këtë kategori bien lëvizjet e serbëve të Kroacisë dhe Bosnjë-Hercegovinës, liderët e ndryshëm lokalë në Ruandë etj.

Deri këtu diskutuam çështjen e së drejtës ndërkombëtare të luftës para kristalizimit të idesë se vetëvendosja është një e drejtë ndërkombëtarisht e njohur. Që nga ky moment e deri më sot, kanë ekzistuar këto sfida serioze ndaj së drejtës ndërkombëtare të luftës. Dallimi mes konflikteve ndërkombëtare dhe të brendshme është vënë seriozisht në pyetje; e drejta ndërkombëtare humanitare ka gjetur aplikim në fusha tërësisht të reja; dhe së fundi, vetëvendosja ka rrënuar konceptin tradicional mbi ndalimin e përdorimit të forcës ashtu siç qe parashikuar në Kartën e OKB-së. Që kjo sfidë të prodhojë rezultatet e duhura praktike në çështjen si më sipër, është dashur të kalojë nëpër një rrugëtim të gjatë, me fillim nga Deklarata mbi Dekolonizimin numër 1514 (XV) e vitit 1960, Deklarata mbi Parimet e së Drejtës Ndërkombëtare numër 2625 (XXV) e vitit 1970, Paktet mbi të Drejtat e Njeriut (1966), për të kulmuar më 1977 me nxjerrjen e Protokolleve Shtesë në Konventat e Gjenevës të vitit 1949.

Neni 1(4) i Protokollit të Parë në Konventat e Gjenevës të vitit 1949 futi në kategorinë e të mbrojturve edhe popujt që luftojnë për realizimin e së drejtës për vetëvendosje, përkatësisht ata që luftojnë kundër “dominimit kolonial dhe të huaj, si dhe kundër regjimeve raciste”. Protokollet e vitit 1977 patën ndikim si në *jus ad bellum* ashtu edhe në *jus in bello*, gjë që shihet nga vetë formulimi i mësipërm. Ky rrugëtim i gjatë dhe i mundimshëm drejt njohjes ndërkombëtare të *jus ad bellum* dhe *jus in bello* (vetëvendosja në kuptimin e gjerë të fjalës) në favor të lëvizjeve për çlirim nacional (çlirimtare) meriton një trajtim më të gjatë, por që tejkalon caqet e këtij shkrimi. Megjithatë, kjo nuk do të thotë se ne nuk duhet të evidentojmë momentet kyçe të këtij zhvillimi, me fillim që nga çështja polake.

Pas Luftës së Parë Botërore, çështja polake u paraqit me tërë ashpërsinë e saj pas një periudhe më se 100-vjeçare dhe atë falë dy rrethanave ndërkombëtare: shpërbërjes së Austro-Hungarisë, rrjedhimisht, neutralizimit të faktorit gjerman në Evropë, dhe fitores së Revolucionit të Tetorit në Rusi. Njohja e një lëvizje për çlirim nacional (çlirimtare) pa njohur strukturën shtetërore të

krijuar nga vetë lëvizja e tillë, e cila në fakt në rastin polak as që ka ekzistuar, për herë të parë u bë me njohjen e Komitetit Nacional Polak me seli në Paris⁶. Një praktikë e ngjashme ka ekzistuar edhe gjatë Luftës së Dytë Botërore, por që dallimi është se në rastin e fundit janë njohur lëvizjet që kryesisht kanë përfaqësuar shtetet ekzistuese që kishin humbur sovranitetin e tyre efektiv si pasojë e okupimit ushtarak nga ana e shteteve të Boshtit (Gjermania, Italia dhe Japonia). Me fjalë të tjera, rasti i pastër i përfaqësimit të një populli pa shtet paraqet vetëm rastin polak, kurse të tjerat janë raste për të cilat nuk flitet në këtë shkrim.

Në periudhën pas Luftës së Dytë Botërore deri më 1964 janë bërë përpjekje të dështuara të vendeve kryesisht ish-komuniste për t'i dhënë një legjitimitet ndërkombëtar luftës kundër kolonializmit. Në tetor të vitit 1964, në mbledhjen e mbajtur në Republikën e Guinesë, juristët afrikanë e aziatikë qenë të parët ata që formuluan tezën për të drejtën e popujve kolonialë për luftë kundër shteteve metropole. Qytetarinë ndërkombëtare një formulim i tillë e mori vetëm në Rezolutën numër 2105 (XX) të vitit 1965 të Asamblesë së Përgjithshme të OKB-së. Kjo rezolutë ftoi të gjitha vendet “për të ndihmuar moralisht dhe materialisht lëvizjet për çlirim nacional”, në ndërkohë që Këshilli i Sigurimit të OKB-së me rezolutën e vet numër 232 (1966), e cila i referohej Rodezisë (sot Zimbabveja), pohoi legjitimitetin e luftës për sigurimin e së drejtës për vetëvendosje të popullit rodezian. Çështja më kontestuese deri në fund të viteve 1960 mbeti ajo se për çfarë lufte bëhej fjalë — të armatosur apo tjetër.

Vetëm më 1970, Asambleja e Përgjithshme e OKB-së afirmoi shprehimisht njohjen e legjitimitetit të luftës së popujve kolonial dhe popujve nën sundim të huaj për ushtruar të drejtën e tyre për vetëvendosje dhe pavarësi me të gjitha mjetet në dispozicion të tyre. Për më tepër, Asambleja në një rezolutë tjetër të po këtij viti (Rezoluta numër 2625/XXV) ndaloi përdorimin e forcës nga ana e shteteve metropole me qëllim privimin e popujve nën sundim kolonial dhe të huaj që të ushtrojnë të drejtën e tyre për vetëvendosje dhe autorizoi këta të fundit që “të kërkojnë dhe të pranojnë çdo përkrahje në pajtim me qëllimet dhe parimet e Kartës së OKB-së, e në funksion të realizimit të vetëvendosjes”. Kjo gjendje e opinionit nuk u ndryshua dhe vazhdoi deri në vitin 1973, duke u shoqëruar me debate karakteristike për kohën e Lutës së Ftohtë.

⁶ Green H. Hackworth, *Digest of International Law* (G.P.O.: Washington, D.C., 1940) fq. “1” dhe 319.

Vonë, më 1973, Komiteti i Tretë i Asamblesë së Përgjithshme të OKB-së miratoi një rezolutë, e cila më pastaj do të bëhej Rezoluta numër 3070 (XXVIII) e Asamblesë së Përgjithshme të OKB-së, me të cilën u konfirmua “legjitimiteti i luftës për çlirim nacional të popujve kolonialë dhe nën sundim të huaj, me të gjitha mjetet në dispozicion, përfshirë këtu edhe luftën e armatosur”. Ky formulim kështu i ka hapur rrugën definitive rregullimit juridiko-ndërkombëtar të statusit të luftëtarëve për çlirim nga sundimi kolonial, dominimi i huaj, si dhe të statusit të luftëtarëve kundër regjimeve raciste. Një gjë e tillë u kurorëzua me Rezolutën e Asamblesë së Përgjithshme të OKB-së numër 3103 (XXVIII) të po këtij viti, e titulluar si “Rezoluta mbi parimet themelore të statusit legal të luftëtarëve që luftojnë kundër sundimit kolonial dhe të huaj si dhe kundër regjimeve raciste”.

Gati paralel me këtë aktivitet ndërkombëtar, siç u vërejt më herët, kryesisht në kuadrin e OKB-së, por edhe brenda organizatave të ndryshme regjionale të Azisë e Afrikës, ka shkuar edhe praktika e veprimit të shteteve e cila lidhet me institucionin e njohjes ndërkombëtare. Në kuptimin më të gjerë, njohja ndërkombëtare (e shteteve, qeverive, lëvizjeve për çlirim nacional si dhe e gjendjeve tjera statusore të lindura në situatat e konflikteve të armatosura) nënkupton pozicionimin e shteteve ndaj veprimeve të caktuara dhe marrjen e përgjegjësisë për një pozicionim të tillë. Në rastin tonë, pra të lëvizjeve për çlirim nacional (çlirimtare), praktika e shteteve pas Luftës së Dytë Botërore e deri më sot ka shkuar në dy drejtime.

Së pari, shtetet kanë njohur para kohe qeveritë e formuara nga lëvizjet për çlirim nacional (çlirimtare). Në rastin e dytë, janë njohur si legjitime ndërkombëtarisht vetëm lëvizjet për çlirim nacional (çlirimtare). Njohja e parakohshme është bërë me qëllim të konfirmimit të legjitimitetit të objektivave dhe veprimeve të lëvizjeve çlirimtare në luftën e tyre për pavarësi dhe, së dyti, për të diskredituar kolonializmin si sistem represiv dhe për të detyruar shtetet metropole të tërhiqen nga kolonitë e tyre⁷. E njëjta gjë vlen, *mutatis mutandis*, edhe për njohjen vetëm të lëvizjeve për çlirim nacional (çlirimtare) si përfaqësues të popujve të caktuar. Në rastin e parë (njohja e parakohshme e qeverive të formuara nga lëvizjet për çlirim nacional) hyjnë rasti i Indonezisë, Algjerisë, Guine-Bisaos, Saharasë Perëndimore dhe, pas mbarimit të Luftës së Ftohtë, edhe rastet e IRJ të Maqedonisë, Kroacisë dhe Bosnjë-Hercegovisë. Në të dytin, ndërkaq, futen PLO-ja (në favor të Palestinës), ANC

⁷ Heather A. Wilson, *International Law and the Use of Force by National Liberation Movements*, fq. 116.

dhe PAC (për Afrikën e Jugut), etj. etj. Këto të fundit më shumë i takojnë historisë, dhe pas Luftës së Ftohtë nuk janë shënuar rastet analoge. Njohja e tyre ka arritur zenitin në mesin e viteve 1969-70, kur Organizata e Unitetit Afrikan (OAU) njohu shumicën prej tyre duke i kthyer ato nga peticionistë të thjeshtë në vëzhgues dhe përfaqësues të popujve të tyre pranë shumicës së organizmave të Organizatës së Kombeve të Bashkuara. Fjala është për SWAPO-n (Namibia), ZANU dhe ZAPU (Rodezia e Jugut) dhe FNLA, MPLA, PAIGC e FRELIMO (për ish-territoret nën sundimin portugez)⁸.

6. E drejta ndërkombëtare e luftës në luftërat për çlirim nacional (çlirimtare)

Zbatimi i së drejtës ndërkombëtare të luftës (e drejta ndërkombëtare humanitare e konflikteve të armatosura, ose *jus in bello*) në konfliktet për çlirim nacional ka hasur në më pak vështirësi dhe rezistencë se kur është fjala për *jus ad bellum*. Kjo gjë u pa deri diku edhe nga shqyrtimet e deritanishme. Megjithatë, ky “mirëkuptim” i shteteve nuk ka kaluar krejt lehtë, gjë që mund të shihet nga debatet e zhvilluara në Konferencën Diplomatike të Gjenevës përgjatë viteve 1974-1977 mbi të drejtën ndërkombëtare humanitare, e cila u mbyll me nxjerrjen e Protokolleve Shtesë, dy sosh, ndaj Konventave të Gjenevës të vitit 1949.

Roli i OKB-së ka qenë më i vogël në promovimin e *jus in bello* në konfliktet lidhur me luftërat për çlirim nacional (çlirimtare). Zbatimi i së drejtës së luftës në këto luftëra, megjithatë, ka qenë konsekuencë logjike e po kësaj politike të OKB-së, siç u diskutua më sipër, e cila u njohu lëvizjeve çlirimtare statusin e veçantë në të drejtën ndërkombëtare, të dallueshëm nga ai i shtetit kolonizator, shtetit të huaj apo shtetit me regjim racist.

Nga dokumentet më të rëndësishme të OKB-së lidhur me statusin e luftërave për çlirim nacional vlen të përmendën Rezoluta 3103 (XXVIII) e vitit 1973, e cila u zu në gojë më herët. Ky dokument parashikon se “statusi legal që parashihet për luftëtarët e Konventave të Gjenevës të vitit 1949 dhe të dokumenteve të tjera ndërkombëtare zbatohet edhe ndaj personave të angazhuar në luftë të armatosur kundër sundimit kolonial, të huaj dhe kundër regjimeve raciste”. Me fjalë të tjera, luftëtarët e luftërave çlirimtare gëzojnë mbrojtjen e njëjtë juridiko-ndërkombëtare sikur edhe ata të shteteve

⁸ Heather A. Wilson, vepra cit., fq. 119-120, fusnota 101.

sovrane dhe ndaj tyre zbatohet *jus in bello* në tërësi që nga Konventat e Ha-gës e deri te Protokollat e vitit 1977.

Praktika e veprimit të shteteve, siç u theksua, ka qenë më e prirë kah zbatimi i *jus in bello* në luftërat çlirimtare, u mor vesh, kur konflikti ishte i kualifikuar si “konflikt ndërkombëtar”. Mirëpo, në fillim, shtetet zakonisht kanë mohuar se konfliktet në vijim ishin të tilla. Vetëm me kalimin e kohës dhe ndërrimin e raportit të forcave shtetet kanë filluar zbatimin e *jus in bello*. Duhet shënuar, po ashtu, se edhe në fillim të konfliktit shtetet kanë lejuar në shumicën e rasteve punën e Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq. Kështu ka ndodhur në Algjeri, Angolë, Mozambik e gjetiu, sikundër edhe gjatë luftërave të fundit në ish-Jugosllavi. Më herët, ashtu edhe në rastin e ish-Jugosllavisë, njohja ndërkombëtarisht e rrethanës se fjala është për një konflikt të armatosur ndërkombëtar ka paraqitur kushtin e domosdoshëm për zbatimin e *jus in bello*. Për kohën derisa një gjë e tillë nuk është bërë, kanë vlejtur ligjet e brendshme (penale) të shtetit kundër të cilit zhvillohej lufta çlirimtare.

Parakushtet për njohjen e një konflikti si “konflikt i armatosur ndërkombëtar”, në anën tjetër, janë objektive dhe lidhen me intensitetin e konfliktit dhe të vetë luftimeve. Sigurisht që konfliktet e brendshme, trazirat, çrregullimet politike, demonstratat etj. nuk hyjnë në kategorinë e konflikteve të armatosura. Kjo thuhet shprehimisht në nenin 1(2) të Protokollit të Dytë Shtesë. Në anën e shtetit, ndërkaq, kërkohet që ai konflikt t’i ketë të angazhuar në të, përveç policisë, edhe forcat tjera të armatosura, para së gjithash ushtrinë e rregullt⁹. Lëvizjes çlirimtare nuk i kërkohet që ta ketë nën kontroll tërë territorin për t’u plotësuar kushti i mësipërm i “konfliktit të armatosur ndërkombëtar” me qëllim të zbatimit të tërësishëm të *jus in bello*. Krejt çka kërkohet nga lëvizja çlirimtare ka të bëjë me pasjen e një komande unike dhe të përgjegjshme dhe që t’i nënshtrohet një disipline të brendshme sistematike e cila garanton se lëvizja çlirimtare është e aftë për të zbatuar dhe respektuar tërësisht *jus in bello*. Ky kusht, po ashtu, parashihet në nenin 43 të Protokollit të Parë Shtesë.

⁹ Heather A. Wilson, *po aty*, fq. 165.

7. Vendi i Kosovës në të drejtën ndërkombëtare të luftës (*jus in bello* dhe *jus ad bellum* në rastin e Kosovës)

Përkundër praktikës tradicionale të Gjykatës së Hagës për Krimet e Luftës në ish-Jugosllavi, sipas të cilës nuk bëhen komente lidhur me hetimet që janë në vijim, prokurorja e kësaj gjykate, Louise Arbour (Luiz Arbur), më 10 mars 1998 deklaroi se Zyra e Prokurorit “është duke mbledhur informacione dhe dëshmi mbi incidentet në Kosovë dhe se do të vazhdojë vëzhgimin e çdo zhvillimi të mëvonshëm”. Në shpjegimin e vet për këtë ikje nga praktika tradicionale, prokurori theksoi se “ngjarjet e fundit në Kosovë paraqesin një rrethanë të jashtëzakonshme”. Për të larguar çdo dyshim lidhur me mandatin dhe juridiksionin e Gjykatës, Prokurori e bëri të qartë se dhuna e fundit në Kosovë binte nën juridiksionin e Gjykatës së Hagës¹⁰. Në vijim të kësaj, në muajin maj të këtij viti edhe filloi procedura e krijimit të një ekipi hetues për ngjarjet në Kosovë (Tribunal Update No. 75, 4-9 May 1998).

Këto lëvizje të autoriteteve zyrtare të Gjykatës paraqesin fillimin e internacionalizimit të mirëfilltë juridiko-ndërkombëtar të çështjes së Kosovës, gjë e cila kulmoi me deklarimin e fillimit të qershorit 1998 të zëvendësprokurorit të Gjykatës, Greiham Blewitt (Grejham Bluvit). Blewitt u prononcua lidhur me natyrën e konfliktit në Kosovë duke thënë se “padyshim që atje ekziston konflikt i armatosur”. Fillimisht, pohoi Blewitt, “shpjegimi zyrtar i Beogradit dhe të tjerëve ishte se atje flitej për veprime anti-terroriste, mirëpo aksionet në vijim nuk lanë asnjë dyshim se në Kosovë nuk është fjala për asgjë tjetër pos për një konflikt të armatosur”. Meqenëse në pikëpamje territoriale kurrë nuk ka qenë kontestuese se Gjykata e Hagës përfshin edhe Kosovën, kualifikimi i konfliktit si “konflikt i armatosur” ka hapur rrugën për ndjekjen penale të kryesve të veprave penale ndërkombëtare, para së gjithash të krimit të gjenocidit. Si lajmëtar i parë i një kualifikimi të tillë ishte Këshilli i Sigurimit të OKB-së, i cili në mars të këtij viti kërkonte nga Gjykata që të filloheshin hetimet për krimet eventuale në Kosovë.

Baza juridiko-ndërkombëtare për një definim të tillë të natyrës së konfliktit në Kosovë u gjet nga Gjykata duke u bazuar në një vendim të saj të mëherëshëm të dhënë sipas ankesës në rastin e a.q. Tadiq. Me atë rast Gjykata pati konsideruar se:

një konflikt i armatosur ekziston atëherë kur kemi të bëjmë me përdorimin e forcës së armatosur mes shteteve ekzistuese, ose, kur ajo përdoret

¹⁰ *Tribunal Update* (The Hague) no. 67 (9-14 March 1998).

mes autoriteteve qeveritare dhe grupeve të organizuara të armatosura, apo, mes vetë grupeve të tilla brenda një territori shtetëror të caktuar.

E drejta ndërkombëtare humanitare e konflikteve të armatosura (*jus in bello*) zbatohet që nga fillimi i konflikteve të tilla dhe shtrihet përtej ndërprejes së armiqësive, përkatësisht deri sa të lidhet marrëveshja e përgjithshme mbi paqen, apo, kur është fjala për konfliktet e brendshme, deri sa të arrihet një zgjidhje paqësore e konfliktit të tillë të brendshëm. Edhe pse zëvendësprokurori Blewitt nuk e përmend shprehimisht, nga një kualifikim i tillë si më sipër i konfliktit në Kosovë del se, përveç gjenocidit dhe krimeve tjera kundër njerëzimit, edhe krimet e luftës (cenimi i ligjeve dhe zakoneve të luftës) futen nën mandatin dhe juridiksionin e Gjykatës së Hagës¹¹.

Në Kosovë, nga si më sipër, shihet se është bërë vetëm kualifikimi i konfliktit pa treguar fare nëse është fjala për konflikt të brendshëm apo ndërkombëtar. Dhe çfarë janë pasojat e kësaj? Nisur nga krahasimi me lëvizjet për çlirim nacional (çlirimtare) të kohës së dekolonizimit, të cilat u kualifikuan si konflikte ndërkombëtare në Protokollin e vitit 1977, por që edhe më herët kishin pasur një status të tillë, rasti i Kosovës del sikur është tjetër, përkatësisht se bëhet fjalë për konflikt të brendshëm. E megjithatë, fjala është për fenomenin e njëjtë, por që forma e evoluimit të lëvizjeve për çlirim nacional (çlirimtare) të kohës së dekolonizimit dhe këtyre të pasmbarimit të Luftës së Ftohët ndryshojnë, ashtu siç ndryshon vetë fenomeni i luftës dhe mënyra e manifestimit të këtij ndryshimi në dy rastet që diskutohen këtu.

Në vitet 1960 dhe 1970, respektimi i *jus in bello* nga ana e shteteve të involvuara në luftë kundër lëvizjeve për çlirim nacional (çlirimtare) është bërë me qëllim të ikjes nga implikacioni se fjala ishte për njohjen e vet lëvizjeve, pra, respektimi i *jus in bello* bëhej kryesisht me referencë arsyet humanitare (neni 3 i përbashkët për Konventat e Gjenevës të vitit 1949). Në anën tjetër, aktiviteti ndërkombëtar i kohës, i zhvilluar kryesisht nën patronatin e OKB-së, ka qenë i koncentruar kah promovimi i së drejtës për vetëvendosje të këtyre lëvizjeve si mënyrë detyrimi të vendeve metropole (koloniale) në respektimin e *jus in bello* në konfliktet e armatosura me lëvizjet për çlirim nacional (çlirimtare). Arsyja kryesore këtu ka qenë se kolonitë nuk janë konsideruar si pjesë integrale të shteteve koloniale (metropole) si pasojë e distancës së tyre gjeografike reciproke.

¹¹ *Tribunal Update* (The Hague) no. 80 (23-13 June 1998).

Në rastin e Kosovës, ndërkaq, por edhe në rastet tjera të konflikteve pas mbarimit të Luftës së Ftohtë, fjala ka qenë dhe është për shpërbërjen e shteteve sovrane dhe për proceset socio-politike dhe legale të shpërbërjes së shteteve. Luftërat e zhvilluara në vijim të shpërbërjes së këtyre shteteve po ashtu kanë pasur dhe kanë një natyrë tjetër, fakt që në doktrinë janë quajtur si “luftërat e llojit të tretë”. Ky lloj i luftërave zhvillohet brenda shteteve ekzistuese dhe për çështjet e statusit të komuniteteve të caktuara, intensiteti dhe ashpërsia e të cilave ngjasojnë më shumë me luftërat mesjetare të “tokës së djegur” dhe të “luftërave nëpër fshatra”, veçanërisht shikuar nga prizmi i veprimit të autoriteteve shtetërore që synojnë ruajtjen e tërësisë së tyre territoriale. Ky lloj luftërash ka ndërruar tërësisht konceptin klasik klauzevician mbi luftën mes shteteve, rregullat mbi neutralitetin në luftë, armëpushimin dhe ndërprerjen e armiqësisë, mbarimin e luftës dhe statusin e palëve në konflikt dhe, mbi të gjitha, rregullat mbi mënyrën dhe mjetet e luftimit (*jus in bello*)¹².

Meqenëse kjo është kështu, pra se fjala është për një shfytyrim të tërësisëm të rregullave mbi *jus in bello* në këtë lloj të luftërave, veçanërisht gjykuar nga prizma e sjelljes së shteteve të involvuara, atëherë bashkësia ndërkombëtare dhe shtetet individuale nuk kanë pasur alternativë tjetër veçse të bëjnë përpjekjet maksimale për të frenuar dhe kufizuar ashpërsinë dhe tmerret e luftërave të “llojit të tretë”. Në anën tjetër, në të njëjtën kohë, shtetet në shpërbërje e sipër janë treguar gati tërësisht të pavullnetshme për të zbatuar dhe respektuar *jus in bello*, të bindura se sovraniteti territorial u siguronte atyre të drejtën e përdorimit pakufi të tërë forcës fizike të cilën e kishin në disponim. Kjo ka pasur për rrjedhojë edhe kryerjen e krimeve të cilat, në mungesë të kualifikimit të konflikteve si të “armatosura”, do të kishin kaluar pa u ndjekur penalisht nga institucionet relevante ndërkombëtare.

Në vijim të kësaj duhet shikuar edhe roli dhe rëndësia e kualifikimit të konfliktit në Kosovë si “konflikt i armatosur”. Kjo do të thotë, praktikisht, se përgjegjësia penale është e barabartë sikur në rastet e konflikteve të armatosura ndërkombëtare dhe atë për të dyja palët, përfshirë këtu edhe përgjegjësinë për krimet e luftës (cenimi i rregullave dhe zakoneve të luftës). Mbi po këtë logjikë duhet gjykuar edhe kategoria e përcaktimit të vlefshmërisë kohore të së drejtës ndërkombëtare të luftës (*jus in bello* në rend të parë, por, sikundër do të shihet në vijim, me pasoja për *jus ad bellum*), siç janë

¹² Martin van Creveld, *The Transformation of War* (The Free Press: London, 1991) fq. 35-37, 48-49, 192-223; Kalevi J. Holsti, *The State, War, and the State of War* (Cambridge UP: Cambridge, 1996) fq. 13-40.

formuluar në fjalitë “deri në arritjen e një marrëveshjeje të përgjithshme” dhe “deri në zgjidhjen paqësore të konfliktit” (të cilat u përmendën më sipër). Sado që me këtë rast Gjykata ka synuar bërjen e një dallimi mes konflikteve të brendshme dhe të armatosura, vetë fakti se kjo bëhet për qëllim të tregimit të momentit kohor të vlefshmërisë së zbatimit të së drejtës ndërkombëtare humanitare, *jus in bello*, si tërësi dhe pa asnjë përjashtim të ndonjë pjese të saj, tregon se një dallim i tillë është i paqëndrueshëm në praktikë. Po të ishte ndryshe, nuk do të kishte përgjegjësi penale për cenimin e ligjeve dhe të zakoneve të luftës, të cilat vlejné kryesisht dhe vetëm mes shteteve. Në një rast të tillë, vetëm krimet kundër njerëzimit dhe përgjegjësia për veprën penale të gjenocidit do të kishin vlefshmëri, kurse Karaxhiqi e Mlladiqi do të liroheshin nga pjesa dërrmuese e akuzës së tyre, ndoshta fare edhe nga aktakuza. Kjo tregon njëkohësisht dhe kualifikimi i konfliktit si “i armatosur” ka qenë dhe është mënyrë e legjitimitetit të së drejtës për vetëvendosje dhe mosinkurajim i terrorizmit si mënyrë luftimi, përkatësisht ndëshkim i akteve kriminale, kurse vetë realizimi efektiv i kësaj të drejte i lihet raportit të forcave mes palëve në konflikt. Se kjo është kështu do të zërthehet në vijim të tekstit këtu, pasi të kemi bërë një paraqitje të shkurtër të rëndësisë së njohjes së rregullave juridiko-ndërkombëtare për çështjet e luftës dhe çështjet tjera që kanë të bëjnë me zgjidhjen e krizës në ish-Jugosllavi.

Nga puna e deritanishme e Gjykatës së Hagës rreth krizës në Kosovë, lexuesi mund të nxjerrë lehtë konkluzionet e duhura për vendin e Kosovës në të drejtën ndërkombëtare të luftës, tani dhe në të kaluarën. Kjo veçanërisht po të kihen parasysh shqyrtimet e mësipërme rreth së drejtës së luftës. Në po këtë mënyrë, lexuesi mund të vërejë se rregullat juridiko-ndërkombëtare çojnë peshë mjaft të madhe në luftën e një kombi për çlirim nacional. Zaten, vetëm përpjekja për liri nuk sjell rezultatet e duhura po nuk u shoqërua me një njohuri solide të regjimit, rregullave aktuale si dhe njohje të institucioneve ndërkombëtare, objekt diskutimi i të cilave ka qenë Kosova këtu e tetë vite. Me fjalë të tjera, përdorimi i forcës në të drejtën ndërkombëtare, ashtu si çdo përpjekje tjetër politike, i nënshtrohet rregullave të caktuara ndërkombëtare, njohja e të cilave është e domosdoshme nga ana e atyre që ushtrojnë forcë ose bëjnë përpjekje të caktuara për arritjen e qëllimeve politike relevante. Po të mos ishte kështu, pra sikur përdorimi i forcës në të drejtën ndërkombëtare të ishte i pakufizuar, ish-Bashkimi Sovjetik nuk do të shpërbëhej kurrë, ashtu sikur që edhe vetë Serbia do të mbante me dhunë të gjitha ish-republikat jugosllave dhe ndoshta do të okuponte edhe ndonjë vend tjetër fqinj.

Në këtë drejtim, pra në sensin e mosnjohjes së rregullave ndërkombëtare për përdorimin e forcës në rrugën e vet për kurorëzimin e përpjekjeve për liri dhe pavarësi, lidërshipi i Kosovës dje, ashtu si edhe sot, duket qartë se nuk ka qenë sa duhet koshient. Qëllimi i këtij shkrimi ka qenë dhe është dhënia e një kontributi sado modest në nxitjen e kësaj koshience, edhe pse në paraqitjet publike, njëri nga autorët e këtyre rreshtave, Enver Hasani, nuk ka hezituuar kurrë për të vënë në pah gjërat si më sipër dhe të atyre në vijim. I pari shkrim publik për rregullat që duhet njohur sa i përket përdorimit të forcës është bërë që në korrik të vitit 1995 në shkrimin me titull “Të gjitha Gjykatat e Hagës”, botuar në *Rilindja Javore* e Tiranës. Shkrimi në fjalë pati qenë reagim implicit ndaj deklaratave pompoze të disa juristëve në Kosovë për “përfshirjen e Kosovës në procedurën para Gjykatës së Hagës”, gjë që fare nuk ishte e vërtetë dhe paraqiste mosnjohjen elementare të rregullave të kësaj Gjykate dhe të atyre rregullave që flasin për përdorimin e forcës në marrëdhëniet ndërkombëtare. Atëherë, ashtu si edhe sot, kemi konsideruar se diskursi politik dhe mënyra se si mendojmë ka shumë rëndësi dhe ndikim në rrjedhat politike në Kosovë, marrë parasysh kulturën politike të përgjithshme ndër ne. A nuk ishte vetëm një përpjekje minimale politike e liderëve gjatë viteve 1989-90 se në Kosovë duhet ndjekur rruga paqësore për liri dhe pavarësi ajo që i qetësoi dukshëm qytetarët e Kosovës dhe i rreshtoi ata në një front të përbashkët të emërtuar si “rezistenca aktive paqësore”? Po kështu, a nuk u desh shumë mund pas vitit 1995 e deri sot që të binden po këta qytetarë të Kosovës se edhe alternativa tjetër e kundër me atë të rrugës paqësore nuk është e përjashtueshme në rrugën e lirisë dhe të pavarësisë? Këto dy momente i cekëm për të treguar se sa ndikim kanë në Kosovë liderët politikë dhe sa mund të jetë tragjike ndjekja e një diskursi tjetër, me ose pa vetëdije, i cili mund të bie ndesh më vullnetin politik të deklaruar që më 1991. Dhe, ky diskurs i tillë kundër këtij vullneti është ndjekur dhe po ndiqet kohë pas kohe nga liderë të caktuar dhe intelektualë të Kosovës. Rreshtat në vijim i dedikohen kësaj çështje. Kjo analizë duhet vazhduar me problemin e kualifikimit të konfliktit në Kosovë, pra aty ku mbetëm më herët, sepse përmes kësaj kategorie reflektohet e tërë problematika e çështjes së Kosovës.

Kualifikimi i gjendjes në Kosovë nga ana e Gjykatës së Hagës si “konflikt i armatosur” është bërë me qëllim të krijimit të parakushteve për zbatimin e së drejtës ndërkombëtare të luftës. Ky kualifikim ka për pasojë tri gjëra. Së pari, kualifikimi është shenjë e dallueshme për ndjekjen penale ndërkombëtare të të gjithë atyre që mund të kenë kryer krime lufte dhe krime të tjera kundër njerëzimit dhe së drejtës ndërkombëtare humanitare. Së dyti, në mënyrë të

tërthortë, kualifikimi ka për rrjedhojë njohjen e lëvizjes së armatosur në Kosovë si një lëvizje për çlirim nacional (çlirimtare), pra jo si lëvizje terroriste, qëllimi i të cilës është realizimi i së drejtës për vetëvendosje, të mohuar forcërisht nga Serbia. Së fundi, ai kualifikim ka hequr prej dorës së Serbisë argumentin se fjala është për një çështje të brendshme në zgjidhjen e të cilës mund të përdoret në mënyrë legjitime e gjithë forca shtetërore serbe. Nuk çon fare peshë moslejimi nga ana e Serbisë i vizitës së prokurores së Gjykatës së Hagës, Louise Arbour, më 5 nëntor 1998, në emër të sovranitetit serb mbi Kosovën dhe argumenteve të tjera se fjala është për një problem të brendshëm të të a.q. RFJ (Serbia dhe Mali i Zi)¹³. Respektimi i vendimeve dhe vetë autoritetit të kësaj gjykate herët a vonë do të ndodhë për të gjitha palët në Kosovë dhe më gjerë. Vendimi i Këshillit të Sigurimit të OKB-së i datës 17 nëntor 1998 e bën të qartë këtë mesazh.

Ky partneritet në kualifikimin e konfliktit në Kosovë mes kriterit objektiv (territori i Kosovës si pikë referimi e pashmangshme në kualifikimin e konfliktit si “të armatosur”) dhe atij subjektiv (realizimi i së drejtës për vetëvendosje të popullit shumicë në Kosovë) përbën bërthamën e së drejtës ndërkombëtare legjitime për përdorimin e forcës nga ana e UÇK-së si forcë e armatosur e popullit shumicë të Kosovës. Ky legjitimim kësisoj, i bërë në mënyrë të tërthortë, pra përmes *jus in bello*, duhet të vlerësohet seriozisht dhe mbi të gjitha me veprime ushtarake korrekte në terren, por edhe me një mençuri të krahut politik të UÇK-së gjatë proceseve eventuale politike, me fillim që nga marrëveshjet lokale ose të përgjithshme për armëpushim, marrëveshjet për këmbimin e robërve dhe të të plagosurve e deri te negociatat rreth statusit të Kosovës (të përkohshëm dhe përfundimtar).

E lidhur ngushtë me statusin e Kosovës është edhe vetë pozita e UÇK-së kundrejt së drejtës së saj për përdorimin legjitim të forcës në të drejtën e sotme ndërkombëtare. Kjo çështje kërkon sqarime të tjera edhe më të thella nga sa më sipër, para së gjithash, sqarim të fakteve që lidhen me pozitën aktuale juridiko-politike të Kosovës. Me fjalë të tjera, duhet spastruar njëherë e përgjithmonë dhe në mënyrë kompetente e të argumentuar kuadrin ligjor ndërkombëtar brenda të cilit Kosova trajtohet sot dhe është trajtuar deri dje. Vetëm pasi të jetë bërë kjo mund të përcaktohet saktësisht edhe caku i fundit deri ku mund të arrihet me luftë të armatosur dhe, e kundërta, çka tolerohet nga bashkësia ndërkombëtare, përkatësisht çka quhet përdorim legjitim i forcës nga ana e UÇK-së në kuptim të rregullave të së drejtës pozitive ndërkombëtare.

¹³ CNN, *News*, 20:00 CET.

bëtare. Pa një shikim retrospektiv të historikut të shpërbërjes së ish-Jugosllavisë dhe të diskursit politik të ndjekur në Kosovë në këto vite, kjo gjë nuk mund të përcaktohet lehtë.

Në fillim të shpërbërjes së atij shteti, bashkësia ndërkombëtare u ndesh me një rast fare të ri të vetërrënimit të një shteti ekzistues, pra me realizimin e së drejtës për vetëvendosje jashtë kontekstit kolonial. Në këtë drejtim praktika e shteteve ishte fare e varfër, gjë që detyroi bashkësinë ndërkombëtare, në radhë të parë Unionin Evropian (atëherë Bashkësia Evropiane, BE) që të mbështetej kryesisht në praktikën ndërkombëtare të procesit të dekolonizimit. Se kjo do të jetë kështu që parë qartë më herët nga një deklaratë e ish-sekretarit të jashtëm britanik, Douglas Hogg (Daglas Hog), i cili i propozoi Sllobodan Millosheviqit në verën e vitit 1991 që të respektonte parimin e mosndryshimit të kufijve të ish-republikave jugosllave (parimi i a.q. *uti possidetis*, i cili ishte zbatuar në Amerikë Latine, Afrikë e Azi gjatë procesit të dekolonizimit). Kjo që shenja e parë se vetëvendosja në ish-Jugosllavi, pra edhe përdorimi eventual i forcës, kur realizmi i saj mohohej nga tjerët, do të jetë territorialisht i bazuar, me referencë fillestare kufijtë e ish-republikave. Kundrejt Serbisë dhe Kroacisë dhe përpyekjeve të tyre të Karagjorgjevës për zgjerim territorial përmes ndarjes së Bosnjë-Hercegovinës, kjo paraqiste një goditje të rëndë dhe apriori delegjitimonte ndërkombëtarisht çdo përdorim force jashtë territoreve të tyre respektive. Kjo rregull, që më vonë u operacionalizua deri në detaje në mendimet e Komisionit Badinter (1991-93) dhe në Kriteret Unionit Evropian për Njohjen e Shteteve të Reja në Bashkimin Sovjetike dhe në Evropën Lindore (16 dhjetor 1991), nuk ndryshoi që atëherë. Marrëveshja e Dejtonit (1995) shënoi kurorëzimin e kësaj filozofie të bashkësisë ndërkombëtare. Në dokumentet në fjalë, si kriteret korrektuese përveç territorit u parashikuan edhe sundimi i ligjit, demokracia dhe respekti për të drejtat e njeriut dhe të minoriteteve. Mosrespektimi i këtyre rregullave e bënte realizimin e vetëvendosjes të bazuar territorialisht të pavlefshme ndërkombëtarisht, për të qenë rasti i të a.q. RFJ (Serbia dhe Mali i Zi) shembull tipik në territorin e ish-Jugosllavisë.

Mjetet për detyrimin e atyre entiteteve të reja për t'i respektuar rregullat si më sipër në fillim u dukën sikur janë joefektive. Vënia e sanksioneve ekonomike më 1992 ndaj Serbisë dhe Malit të Zi ("RFJ") dhe më vonë sulmet ushtarake të NATO-s mbi bazat serbe në Bosnjë-Hercegovinë, të ndërmarra në pajtim me dispozitat e Kreut të VII të Kartës së OKB-së, qartë treguan për një efektivitet më të madh në zbatimin e rregullave ndërkombëtare mbi mënyrën e realizimit të vetëvendosjes. Vënia e "murit të jashtëm të sanksione-

ve” (1995) që deri vonë mjeti i vetëm i detyrimit të Serbisë dhe Malit të Zi (“RFJ”) për respektimin e rregullave si më sipër kundrejt Kosovës, por pa ndonjë sukses. Vetëm atëherë kur u bë kërcënimi serioz për zbatimin e kreut të VII të Kartës së OKB-së, regjimi në Beograd u detyrua të bëjë koncesione, sado që jo të mjaftueshme, të cilat lidhen me kriteret e sipërcekura. Sigurisht që aspektet gjeostrategjike si në njërin rast ashtu dhe në tjetrin e kanë luajtur rolin vendimtar në zbatimin e rregullave të paracaktuara të lojës lidhur me vetëvendosjen, sado që rasti i Kosovës ka qenë i trajtuar që nga fillimi në një kuadër më të dobët juridiko-ndërkombëtar se Bosnjë-Hercegovina. Kjo në një mënyrë ka pasur për rrjedhojë trajtimin e Kosovës dhe të a.q. RFJ (Serbia dhe Mali i Zi) sikur ish-republikat tjera jugosllave para shpërbërjes së ish-Jugosllavisë, pra duke i mohuar gradualisht legjitimitetin regjimit në Beograd mbi bazën e natyrës së tij represive në Kosovë dhe mënyrën koloniale të qeverisjes së Kosovës.

Sado që duket paradoksale, “muri i jashtëm i sanksioneve” nuk ka pasur për qëllim dobësimin ose rrënimin e të a.q. RFJ, por pikërisht njohjen dhe konfirmimin e saj si shtet të ri në të drejtën dhe marrëdhëniet ndërkombëtare, por jo edhe si kontinuitet (vazhdimësi) i ish-Jugosllavisë. “Muri i jashtëm i sanksioneve” ka pasur për detyrë parësore futjen në binarë të komunikimit normal ndërkombëtar të këtij shteti të ri, pra, që ta detyrojë atë në sjellje konform ambientit ndërkombëtar që e rrethon. Në vijim të kësaj logjike duhen shikuar edhe përpjekjet e bashkësisë ndërkombëtare për të joshur Malin e Zi në një distancim të theksuar nga regjimi në Beograd, që njëkohësisht ka qenë edhe kërcënim për Beogradin se shteti i ri sërish mund të shpërbëhet dhe, në të njëjtën kohë, tolerimin e dhunës së vazhdueshme në Kosovë. Kulmi i kësaj logjike u arrit në fillim të marsit 1998, kur Robert Gelbardt, i dërguar amerikan, deklaroi se “UÇK-ja edhe mund të jetë [terroriste]”, në një intervistë dhënë një reviste në Beograd, për të pohuar në qershor të po këtij viti se ajo nuk është e tillë.

Sado që reagimet e shqiptarëve ndaj deklaratës së parë kanë qenë naive dhe të pamatura, mesazhi i saj megjithatë nuk ka qenë i drejtuar as kundër UÇK-së e as kundër Kosovës dhe së drejtës së saj për vetëvendosje. Ajo është bërë me referencë në sistemin juridik amerikan dhe ka paraqitur edhe një test serioz për Beogradin për të matur forcën e tij kundrejt vullnetit politik të popullsisë në Kosovë: nëse UÇK-ja do të ishte e tillë, atëherë regjimi në Beograd do ta shuante atë rrufeshëm (çka edhe ka shpresuar) e nëse jo, atëherë do të dilte në pah (ashtu siç doli) paaftësia e regjimit në fjalë për të sunduar një territor dhe popullsi sipas standardeve të përcaktuara ndërkombëtare në

dokumentet e sipërcekura të Komisionit Badinter dhe të UE-së. Ky delegitimim kësaj, në rastin e Amerikës Latine, Afrikës dhe të Azisë gjatë procesit të dekolonizimit shprehej me fjalët *carence de souveraineté* (mungesë sovraniteti) ndaj një territori dhe popullsisë të caktuar. Një situatë e tillë, përthyer në terminologjinë juridiko-ndërkombëtare, barazohet në të drejta dhe detyrime për palët me gjendjen e okupimit ushtarak ose me kategorinë e sundimit të huaj. Në fakt, se një gjendje e tillë ekziston në Kosovë u pohua që në mars të vitit 1997 nga vetë Sekretarja amerikane e Shtetit, Madeleine Albright (Medlin Olbrajt), dhe më 20 shtator të po këtij viti edhe nga i dërguari i posaçëm amerikan, Richard Holbrooke (Riçard Holbruk). Ky i fundit foli për “*freedom fighters*” (luftëtarët e lirisë) në Kosovë. Këtu nuk duhet harruar edhe dëshminë mjaft të hershme para Kongresit Amerikan të ish-Sekretarit të Shtetit, James Baker (Xhems Bejker), e bërë në verën e vitit 1991, i cili e karakterizoi regjimin në Beograd si okupues dhe tejet represiv.

Këto konfirmime publike të situatës në Kosovë, krahas atij të bërë nga ana e Gjykata e Hagës, paraqesin njohjen më të fortë juridiko-ndërkombëtare dhënë Kosovës në rrugën e saj të legjitimitetit të së drejtës për vetëvendosje dhe përdorim force në një kohë kur realizimi i kësaj të drejte filloi të mohohet nga Serbia. Këto arsyetime ngërthejnë bindjen implicite ndërkombëtare se në Kosovë fjala është për “mungesë sovraniteti” mbi një territor saktësisht të definuar, definim që del nga vetë fakti i banimit të tij me një shumicë dërrmuese shqiptare, e jo mbi bazën e ndonjë interpretimi dogmatik të Kushtetutës së vitit 1974.

Po çfarë ka qenë dhe është diskursi politik, juridik dhe profesional në Kosovë lidhur me këto çështje?

Meqenëse Kosova binte në pikëpamje kushtetuese në kategorinë diskrete, jo sovraane, të entiteteve federale, bazuar në nenin 4 dhe jo 3 të Kushtetutës së vitit 1974, argumenti i Kosovës për barazim me republikat tjera u injorua. Në retrospektivë, duket të ketë qenë më mirë për kosovarët sikur të kishin ndjekur linjën tjetër të argumentimit: meqenëse Badinteri është thirrur në parimet tradicionale antikoloniale, me qëllim të kuptimit dhe të sqarimit të pozitës së elementeve federalë (*uti possidetis*), dhe duke marrë parasysh definimin territorial të Krahinës së Kosovës, pozitën e saj kushtetuese dhe natyrën e sundimit serb atje, kosovarët kanë pasur mundësi të mbështeten në referencën e Badinterit mbi kolonializmin dhe të argumentojnë se rasti i tyre nuk është edhe aq problem që futet në shpërbërjen e rrëmuishme të një federate komuniste se sa çështje e një kolonializmi të drejtpërdrejtë.

Këto fjalë nuk janë të autorëve të këtij shkrimi, por fjali të një eksperti të njohur ndërkombëtar për çështjet ushtarako-politike dhe juridike¹⁴, të cilat reflektojnë tërë mesazhin të cilin ne e kemi përsëritur këtyre tetë viteve në shkrimet tona publike dhe që do ta ripërsërisim në mënyrë të kondensuar edhe në vijim. Fjalët e sipërme janë njëkohësisht edhe pasqyrë intelektuale në të cilën duhet të shikojnë dhe aty ta kërkojnë turpin dhe mjerimin e vet kreatorët e diskursit politik e profesional në Kosovë gjatë këtyre tetë viteve, pa përjashtim. Këtu nuk është fjala për finesa teorike legale, veçse për një diskurs politik të ndjekur dhe të kultivuar këtyre viteve me paramendim, gjë që ka pasur për pasojë viktimizimin e panevojë dhe përtej mase të popullsisë shumicë në Kosovë. Për të qenë paradoksi më i madh, as UÇK-ja nuk bën përjashtim nga ky diskurs, përfundim që ne e kemi nxjerrë nga një promemorie e saj të lëshuar në mesin e muajit shtator të vitit 1998, publikuar nga Qendra për Informim e Kosovës në një nga numrat e saj të atyre ditëve.

Nga leximi i kësaj promemorie menjëherë vërehet dhe të bien ndërmend të gjitha ato shkrime morbide për historinë legale dhe tjetër të Kosovës, të cilat opinioni kosovar dhe më gjerë i ka dëgjuar këtyre viteve në të gjitha nivelet, prej konferencave për shtyp të liderëve politikë e sindikalë e deri te tubimet me pretendime shkencore. Ku qëndron, në të vërtetë, morbiditeti i këtij diskursi ndër ne? Për t'u përgjigjur në këtë pyetje, çdo gjë duhet filluar me historinë e teorisë dhe praktikës komuniste, të cilat rrënjët të kësaj teorie dhe praktike gjenden te Stalini dhe koncepti i tij famoz lidhur me zgjidhjen e “çështjeve nacionale”.

Para se të fillojmë me Stalinin, duhet të sqarojmë se çka nënkuptohet këtu me “diskurs politik e profesional” në kontekstin kosovar dhe më gjerë, për të mos qenë të akuzuar se fjala është për stërhollime teorike pa asnjë pasojë praktike. Diskursi në kontekstin tonë nuk është sinonim i gjuhës së përdorur. Ai i referohet një spektri të gjerë praktikash socio-politike, i cili i ka dhënë kuptimin vet mënyrës sipas së cilës populli shumicë në Kosovë e ka kuptuar vetveten dhe sjelljen e tij. Një diskurs si ky ka prodhuar dhe po prodhon kategoritë kuptimore përmes së cilave realiteti kosovar perceptohet dhe shpjegohet. Më saktë, diskursi i tillë ka bërë dhe po bënë që “realiteti” i përshkruar nga ai të jetë kuptimplotë kundrejt çdo gjëje tjetër. Duke bërë këtë, diskursi politik e profesional në Kosovë, me referencë Kushtetutën e vitit 1974, ka krijuar dhe po krijon parakushtet socio-politike e linguistike brenda

¹⁴ James Gaw, *Triumph of the Lack of Will: International Diplomacy and the Yugoslav War* (Columbia UP: New York, 1997) fq. 76, fusnota 26.

të cilave teoria dhe praktika e tyre “realiste” duhet të zhvillohet dhe, mbi këtë bazë të zgjidhet edhe çështja e Kosovës dhe e së drejtës së saj për vetëvendosje. Ky diskurs i shfityruar ka krijuar dhe po krijon definimin e gjërave të cilat në asnjë mënyrë nuk përkojnë me realitetin. Konferenca Ndërkombëtare mbi të Drejtën e Kosovës për Vetëvendosje, mbajtur në Beograd nga data 22-23 nëntor 1998, nën patronatin e Komitetit Serb të Helsinkit, paraqet shembullin e fundit të këtij diskursi. Pjesëmarrësit nga Kosova në Konferencë, thuhej në raportin e *Deutsche Welle*-s (“Dojçe Vele”, emisioni në gjuhën shqipe) të ditës së fundit të punimeve, u pajtuan se vetëm Kosova e barabartë me Serbinë dhe Malin e Zi është zgjidhje reale e problemit të Kosovës, e pranueshme për shqiptarët. U mor vesh, në emër të Kosovës folën në tubimin e cekur po ata individë që në emër të “realpolitikës” dhe “guximit qytetar” kishin mbushur revistat e huaja me propozime “reale” për Kosovën si “republikë të tretë” ose diçka ngjashëm me “autonominë e vitit 1974”. Gjithnjë në këtë vijim, këta individë, kryesisht të “shoqërisë së hapur”, vullnetin politik të Kosovës e kanë gjykuar dhe e gjykojnë jo mbi bazën e Referendumit të vitit 1991, por në mënyrën tipike staliniste, nga edhe e kanë marrë edukatën e tyre politike, me ose pa vetëdije.

Premisa staliniste, siç dihet, për gjykimin e një vullneti politik (individual e kolektiv) është fare e thjeshtë: populli e individi nuk dinë asgjë, prandaj në vend të tyre duhet të flasin dhe vendosin të tjerët diku gjetiu. Ky digresion i shkurtër na hap rrugën për t’iu kthyer çështjes së Stalinit që u cek më sipër.

Para Revolucionit të Tetorit, Lenini kishte angazhuar Stalinin që, duke mos qenë rus, të përpilonte një koncept komunist mbi kombin dhe zgjidhjen e “çështjeve nacionale”. Ky vendim famëkeq i Leninit do të prodhojë në vitet në vijim pasoja të paparashikueshme për problemet nacionale nëpër ish-vendet komuniste. Esenca e tij, në fakt, ishte realpolitika dhe sanksionimi i raportit të forcave brenda këtyre shteteve. Ai koncept stalinian bazohej në definimin e kombit mbi mbështetjen në elementet e a.q. objektive (gjuha, territori, popullsia, tradita etj.), pa marrë parasysh anën subjektive të çështjes, pra çka dhe si ndihej vetë individi në pikëpamje nacionale dhe si pjesëtar i kolektivitetit të caktuar. Të drejtën për deklaram të tillë e kishin vetëm partitë komuniste si avangardë, jo individët. Kjo ua dha mundësinë komunistëve që të mohonin kombet ekzistuese (p.sh., hebrenjtë, kalmukët, tatarët etj., në Bashkimin Sovjetik, ose shqiptarët dhe hungarezët në ish-Jugosllavi) dhe krijimin brenda nate të kombeve që nuk kishin ekzistuar më herët (p.sh., rasti i maqedonëve, myslimanëve boshnjakë etj.). Përveç këtij plani sociologjik, im-

plikimi tjetër i teorisë komuniste ishte edhe në planin juridiko-politik, çka neve këtu na intereson më së shumti.

Komunistët zbuluan konceptin juridiko-kushtetues të autonomisë politiko-territoriale, mbi bazën e konceptit të sipërcekur për zgjidhjen e “çështjeve nacionale”, për t’ua imponuar atë koncept kombeve të caktuara dhe për të mundësuar ndarjen arbitrare të territoreve etnikisht kompakte. Statusi juridiko-politik i republikës u rezervua vetëm për kombet, pa marrë parasysh nëse populli i caktuar ishte i tillë apo jo në momentin e krijimit të “republikës komuniste”. Kjo është tërë filozofia e teorisë dhe praktikës komuniste, e cila vlen edhe për Kosovën dhe Konferencën e Bunjajt (1943-1944), Kushtetutën e ish-RSFJ dhe të KSA të Kosovës (1974) dhe tërë historikun komunist të Kosovës.

Bunjaj u organizua si kundërpeshë e Lidhjes së Dytë të Prizrenit, fakt që është shpjeguar shumë qartë nga Noel Malcolm (Noel Malkolm) në *Kosova: një histori e shkurtër* (1998). Vetë koncepti i saj për vetëvendosjen, si u përshkrua më sipër, ka qenë i gjykuar të dështojë mu ashtu siç ka ndodhur në praktikë në mbledhjen e Prizrenit (1945). Në vijim të kësaj logjike, territoret shqiptare u vunë në ankand publik me pyetjen nëse ato do t’u takonin Serbisë, Maqedonisë apo Malit të Zi. Partia Komuniste e Jugosllavisë, si avangardë e ndihmuar edhe nga kuadrot komuniste shqiptare, vendosi që Kosova t’i “takonte” Serbisë, kurse viset e tjera t’u jepen fqinjëve për t’i bërë ata me republikë dhe, rrjedhimisht, edhe për t’i futur në procesin e formimit si kombe/republika të reja. Arsytimi komunist i kohës ishte po ai që e kishte bërë Lenini kur kundërshtoi ndarjen e Polonisë nga Rusia. Ngjashëm kishte ndodhur edhe kur ishte thyer rezistenca fillestare e Malit të Zi për të qenë republikë, fakt që vetë Millovan Gjilas e pohon në memoaret e veta. Ajo u thye nga Tito dhe avangarda komuniste meqenëse ai, pra Mali i Zi, i duhej Titos në lojën e tij të brendshme të raportit të forcave dhe luftës për pushtet. Në vijim të kësaj, duhet shikuar edhe themelimin e IRJ të Maqedonisë më 1945, rrethanë e krijuar nga vetë Tito për të kontrolluar “çështjen maqedone” në luftën e tij për hegjemoni rajonale (ideja e Stalinit dhe e bullgarëve për një Federatë të Ballkanit), në njërën anë, dhe për të përzier duart më lehtë në Luftën Civile në Greqi, në anën tjetër.

Edhe Kushtetuta e vitit 1974 dhe autonomia e Kosovës kanë qenë në kuadër të këtyre kombinacioneve të realpolitikës komuniste, në asnjë mënyrë fryt i ndonjë “demokratizimi të Jugosllavisë”, aq më pak si instrument i bërë për të transformuar Kosovën në ndonjë *corpus separatum* kundrejt Serbisë, siç thuhet në diskursin morbid në Kosovë. Përkundrazi, autonomia e vitit

1974 ka qenë kulmi i “ekstazës komuniste të tipit avangardë”, i arbitraritetit të skajshëm në prishjen e identitetit ekzistues fizik dhe politik të trojeve etnike shqiptare në Ballkan.

Kjo është gjendja në të cilën është gjendur ish-Jugosllavia në momentin e shpërbërjes. Nga kjo situatë kanë përfituar kombet sllave, pa asnjë dyshim, nisur edhe nga vetë logjika se shteti në fjalë është definuar si shtet i sllavëve të jugut (me përjashtim të bullgarëve). Meqenëse kjo është kështu, pse atëherë kaq shumë është vajtuar dhe vajtohet pozita e Kosovës së viteve 1974-1989? Deri në vitin 1997, autorët e këtyre rreshtave kanë besuar se një gjë e tillë po bëhej për arsye të mosnjohjes së ligjshmërisë së krijimit dhe shpërbërjes së ish-Jugosllavisë, sado që në diskursin kosovar qartë vëreheshin shenjat e një nostalgjie për të kaluarën komuniste. Kur një pjesë e autorëve të këtij diskursi filloi të botojë në gjuhë të huaj, atëherë njëri prej koautorëve të këtij shkrimi, Enver Hasani, u detyrua që të futej në polemikë publike me disa prej tyre. Qëllimi i vetëm ishte dhe mbetet ai i pengimit të riprodhimit të mëtejme të ideve morbide për historikun e vetëvendosjes së Kosovës dhe të çështjes shqiptare në përgjithësi. Lexuesit shqip do t'i kujtohet polemika në fjalë e botuar në *Rilindja* e muajit korrik 1997 (botimi në Tiranë dhe në diasporë).

Ishte ky sfondi intelektual që koautorët e identifikuan dhe e patën parasysh kur lexuan promemorien e sipërcekur të UÇK-së. Pse, tani, UÇK-ja duhet të vazhdojë një diskurs të tillë, politik e profesional, të dështuar? Shpjegimi i këtij fenomeni, nuk do mend, kërkon një analizë të ngjarjeve të këtyre muajve (shkurt-tetor 1998).

Pa u futur në shkaqet e lindjes së UÇK-së, simpatitë e skajshme që ajo ka gëzuar dhe gëzon brenda dhe jashtë Kosovës, paraqitja e saj në skenën politike ka treguar se fjala është për një strukturë të organizuar mirë dhe serioze. Mbajtja e shenjave dalluese, uniformës ushtarake dhe disiplina komanduese e saj qenë tregues të qartë se themeluesit e UÇK-së i kishin analizuar mirë rregullat ndërkombëtare për mënyrën e përdorimit të forcës (*jus in bello*). Edhe veprimet e saj, të drejtuara kryesisht kundër uniformës okupuese serbe në Kosovë, treguan po të njëjtën gjë. Megjithatë, në prag të ofensivës serbe të parë dhe të dytë, ambiciet idealiste duket sikur e kanë dominuar strukturën e saj komanduese. Takimi i Richard Holbrookeut në Junik (verë 1998) me një nga guerilasit e UÇK-së ishte shenjë e qartë për lidërshtimin e saj dhe më gjerë se kah duhej (territorialisht) të koncentrohej forca ushtarake e UÇK-së, pra, vetëm në territorin e Kosovës. Në të kundërtën, amerikanët qartë e dhanë mesazhin se nuk do mund t'i ndalonin evropianët në rrugën e tyre të asfiksimit dhe diskreditimit të faktorit ushtarak në Kosovë. Me fjalë të tjera, me-

sazhi amerikan ka qenë dhe mbetet se projektimi i forcës jashtë Kosovës, pra kundër parimit *uti possidetis*, e veçanërisht në IRJ të Maqedonisë, do të jetë i palejueshëm ndërkombëtarisht dhe se ata, pra amerikanët, do të jenë të pafuqishëm në paralizimin e politikës evropiane si më sipër, mu ashtu siç kishte ndodhur në Bosnjë-Hercegovinë në dy vitet e para të luftës. IRJ e Maqedonisë ka qenë dhe mbetet kufiri përtej të cilit amerikanët nuk kalojnë dot. Në fakt, shikuar në retrospektivë historike, ai territor ka qenë *alfa* dhe *omega* e realpolitikës së tërë Mesdheut, që nga Leka i Madh e deri më sot. Meqë kjo është kështu, dhe ne jemi të bindur në këtë, atëherë politika amerikane ndaj aleatëve evropian e me qëllim diskreditimin e regjimit në Beograd mbi bazën e shembullit të ish-kolonive (“mungesa e sovranitetit” në Kosovë) u tregua e pafuqishme si pasojë e goditjes nga ana e UÇK-së së interesave vitale amerikane në Ballkan. Se amerikanët kishin qenë më të favorshëm ndaj Kosovës dhe më konsekuente në diskreditimin e politikës serbe në Kosovë, përveç shembujve të cekur më herët, mund shihet edhe në insistimin e tyre në Grupin e Kontaktit, që nga shtatori i vitit 1997 e tutje, se mbrojtje eventuale ndërkombëtare mund të gëzojë vetëm e a.q. RFJ (Serbia dhe Mali i Zi), por jo Serbia. Kjo e fundit nuk duhet të jetë, sipas amerikanëve, kuadri i zgjidhjes së çështjes së Kosovës.

Ky qëndrim, i cili dallon dukshëm nga ai evropian, ashtu si dhe me rastin e Bosnjë-Hercegovinës, në diskursin kosovar u interpretua në mënyrë krejt naive, duke e ndjellë thirrjen e një “Dejtoni të Dytë” për Kosovën. Pa u larguar shumë nga objekti ynë këtu, le të përmbledhim me pak fjalë situatën politike që i pararendi ofensivës së dytë serbe dhe tolerimin e saj gjakftohtë nga ana e bashkësisë ndërkombëtare.

E gjetur në mes të mungesës së kontrollit total efektiv të tërë Kosovës nga ana e UÇK-së dhe kërcënimeve ndaj saj për mosprojektim të forcës jashtë Kosovës, politika amerikane provoi si hap të fundit lojën e “foljes me një zë” të faktorit politik shqiptar, apo, siç u interpretua gabimisht, “futjes së UÇK-së nën kontroll politik”. Si ide, në fakt, kjo ishte më shumë evropiane dhe tregonte qartë “gogolin” që duhej treguar amerikanëve për neutralizimin e tyre në Kosovë. Dhe, meqë në kushtet e pluralizmit është e pamundur “folja me një zë”, tolerimi i ofensivës serbe edhe nga vetë amerikanët u përdor si mjet për ta vënë UÇK-në në binarët ndërkombëtarë të lejueshëm të përdorimit të forcës (*jus ad bellum*), ashtu siç u fol më herët dhe, sipas mundësisë, të detyrojë faktorin shqiptar në Kosovë që në bisedat për statusin e saj të lëvizë në relacionin evropiano (Serbi)–amerikan (“RFJ: Serbi-Mali i Zi”).

Juristët që e kanë shkruar promemorian e lartcekur në emër të UÇK-së duket se nuk i kanë pasur parasysh rrethanat si më sipër, apo kështu na pëlqen të besojmë. Me supozim se konstatimi i dytë është i saktë, pra se fjala është për po atë lloj intelektualësh të cilët nuk kanë njohur e as që njohin ligjshmërinë e krijimit dhe të shpërbërjes së ish-Jugosllavisë, historinë e saj legale dhe tjetër, neve nuk na mbetet veçse të ripërsërisim pikëpamjet tona lidhur me legjitimitetin ndërkombëtar të përdorimit të forcës (*jus ad bellum*) nga ana e UÇK-së.

Nuk ka dyshim se ofensiva serbe ka legjitimuar ndërkombëtarisht UÇK-në si faktor i vetëm legjitim me të drejtën e përdorimit të forcës në emër të popullit shumicë në Kosovë, ashtu siç është jashtë çdo dyshimi se projektimi i forcës jashtë Kosovës ka qenë dhe mbetet ndërkombëtarisht krejt i palejueshëm. Kjo nuk do të thotë, megjithatë, se UÇK-ja duhet të kalojë në ekstremin morbid dhe të arsyetojë të drejtën për vetëvendosje me koncepte të dështuara të Kushtetutës së vitit 1974, ngaqë ajo logjikë e kthen Kosovën pikërisht aty ku ka filluar, pra nën juridiksionin serbo-jugosllav, duke legjitimuar objektivisht kreaturën e fundit serbo-malazeze. Këtij entiteti bota ia mohon të drejtën e pasjes së sovranitetit mbi Kosovën, ashtu si kuptohet ky koncept në të drejtën aktuale ndërkombëtare. Po të ishte se e drejta jonë për vetëvendosje buron nga Kushtetuta e vitit 1974, atëherë çështja e Kosovës do të ishte harruar kaherë në po atë mënyrë si janë harruar ish-republikat jugosllave, tani shtete sovrane dhe të pavarura. NATO, në vijim të kësaj, nuk do të kishite fare dyshim për sa i përket qëllimit politik të intervenimit ushtarak në Kosovë. Dihet se në Bosnjë-Hercegovinë ai qëllim ishte i thjeshtë: pengimi i agresionit serb dhe ruajtja e integritetit territorial të atij shteti. Në Kosovë gjendja është ndryshe, sado që në pikën e dytë (ruajtja e integritetit territorial) është e ngjashme, por për arsye të tjera. Kjo gjendje e disfavorshme dhe kjo pangjashmëri e Kosovës me Bosnjë-Hercegovinën i dedikohet pikërisht filozofisë së Kushtetutës së vitit 1974 dhe diskursit dhe praktikës së bazuar në të.

Kërcënimi i NATO-s se do të intervenojë në Kosovë është bërë për arsye të ruajtjes së paqes dhe të sigurisë ndërkombëtare, por edhe për arsye të a.q. “të ndërhyrjes ndërkombëtare humanitare”. Megjithatë qëllimi politik i një intervenimi të tillë kurrë nuk ka qenë i qartë, as dje e as sot. Që ai qëllim të ishte i tillë, duhej të synonte ruajtjen me forcë të integritetit territorial të një shteti (“Republika Federative e Jugosllavisë”), i cili e ka të dyshimtë mënyrën e vet krijimit më 1992. Në anën tjetër, intervenimi me qëllim politik ndihmën ndaj një lëvizjeje për pavarësi, akoma të panjohur tërësisht, ka paraqitur

dhe paraqet precedentin e rrezikshëm të cilin NATO nuk mund ta krijojë. Së këndejmi, zgjedhja e rrugës së ndërmjetme ishte për NATO-n mënyra më e mirë e marrjes me krizën në Kosovë. Ajo rrugë e ndërmjetme konsiston në mbajtjen e kërcënimit real për intervenim ushtarak në Kosovë për arsye thjeshtë humanitare dhe vënien e kordonit të sigurisë rreth Kosovës, në IRJ të Maqedonisë para së gjithash, me qëllim të ruajtjes së paqes dhe sigurisë racionale dhe më gjerë, si dhe të interesave vitale amerikanë në rajon. Ky qëndrim kësaj ka për rrjedhojë praktike ecjen kah balancimi gradual i raportit të forcave ushtarake në Kosovë, me synim zgjidhjen hap pas hapi dhe me mjete politike të çështjes së Kosovës.

Këtë konstelacion të ri të forcave në Kosovë duhet ta shfrytëzojnë UÇK-ja dhe lidhshipi politik në Kosovë duke respektuar me përpikëri *jus ad bellum*, të njohur në mënyrë implicite nga Gjykata e Hagës, NATO dhe liderët e ndryshëm politik të botës, si dhe *jus in bello*, pra, duke mos lejuar veprime dhe metoda e mjete ushtarake që komprometojnë të drejtën e Kosovës për pavarësi dhe *jus ad bellum* të UÇK-së konform parimit kolonial *uti possidetis*. Raporti i forcave në Kosovë dhe rreth saj, e jo interpretimi morbid i Kushtetutës së vitit 1974, është baza e së drejtës së Kosovës për vetëvendosje dhe ushtrim të dhunës kundër Serbisë si një forcë e huaj. Në krijimin e kësaj baze për legjitimitimin ndërkombëtarë të *jus ad bellum* dhe *jus in bello* kanë ndikuar, përveç vetë faktorit shqiptar në Kosovë, edhe regjimi aktual në Beograd dhe interesi gjeostrategjik euro-amerikan, përkatësisht ndeshja e tyre në Kosovë, gjë që shihet nga sjelljet e NATO-s ndaj krizës në Kosovë gjatë tetë muajve të parë të vitit 1998.

Përfundim

Përdorimi i forcës kundër një qeverie nga ana e bashkësisë së caktuar josphetërore e me qëllim sigurimin dhe realizimin e së drejtës së mohuar forcërisht për vetëvendosje quhet luftë për çlirim nacional (çlirimtare). Ky lloj i përdorimit të forcës në të drejtën ndërkombëtare është i kohës së re dhe lidhet me kohën e pas-Luftës së Dytë Botërore, më saktësisht me fillimin e procesit të dekolonizimit.

Më parë, e drejta në përdorimin e forcës (*jus in bello*) që njohur vetëm në favor të shteteve. Ky koncept u sfidua seriozisht pas fillimit të procesit të dekolonizimit dhe njohjes së vetëvendosjes si një e drejtë në dobi të kategorive të caktuara të popujve dhe territoreve. Legjitimitimi i këtyre kategorive në sen-

sin e së drejtës për përdorimin e forcës nuk u bazua në kategoritë morale, pra nëse lufta ishte apo jo e drejtë, por në dokumente juridiko-ndërkombëtare.

Më parë se kategoritë morale, ndarja e konflikteve në të brendshme dhe ndërkombëtare ka paraqitur gurë themelin mbi të cilin qëndroi legjitimiteti i përdorimit të forcës në të drejtën ndërkombëtare. Në fillim vetëm konfliktet ndërkombëtare gëzonin mbrojtje ndërkombëtare. Më vonë, gradualisht u zhvilluan edhe konceptet tjera të cilat synonin vënien nën mbikëqyrje të rasteve të caktuara të konflikteve të brendshme (jo midis shteteve). Të tilla ishin rastet e rebelimit, kryengritjes dhe gjendjet e luftës. Mbrojtja që e drejta ndërkombëtare u ofroi këtyre rasteve varej nga intensiteti dhe shkalla e konfliktit dhe pasojat e tij politike, ekonomike dhe ushtarake për shtetet e treta dhe vetë bashkësinë ndërkombëtare. Nëse kauza ka qenë e drejtë nuk çonte fare peshë në kualifikimin e konfliktit sipas kategorive të sipërcekura. Kualifikimi i një konflikti si “gjendje lufte” ka paraqitur dhe paraqet shkallën më të avancuar të mbrojtjes juridiko-ndërkombëtare për sa i përket kuadrit të konflikteve të brendshme. Rastet e tilla i korrespondojnë kategorisë së “konflikteve të armatosura” të pasmbarimit të Luftës së Ftohtë dhe barazohen me to në pasojat e tyre praktike.

Rregullat për mënyrën e përdorimit të forcës (*jus in bello*) janë zhvilluar paralel me ato mbi të drejtën e përdorimit të forcës (*jus ad bellum*). Pasojat praktike të lënies anash të konflikteve të brendshme janë zbutur përmes nenit 3 të përbashkët për Konventat e Gjenevës së vitit 1949, i cili nen parashikon trajtimin human të “personave të cilët nuk marrin pjesë aktuale në armiqësi”. Megjithatë, ky nen nuk prek në statusin e pjesëmarrësve në një konflikt të armatosur. Vetëm atëherë kur në kategorinë e konflikteve ndërkombëtare u futën edhe luftërat për çlirim nacional (çlirimtare), u bë e mundur vënia nën mbrojtje (dhe thirrja në përgjegjësi penale ndërkombëtare) e të gjitha situatave praktike (dhe individëve të cilët kishin lidhje direkte ose indirekte me konfliktin).

Zbatimi i *jus in bello* në luftërat për çlirim nacional (çlirimtare) ka qenë konsekuencë logjike e njohjes së vetëvendosjes si një e drejtë në favor të popujve dhe territoreve të caktuara. Ky zbatim, megjithatë, ka hasur në rezistencë nga ana e shteteve. Mohimi se bëhej fjalë për konflikt ndërkombëtar, në rastin e luftërave për çlirim nacional (çlirimtare), ka qenë shoqërues i rregullt i retorikës shtetërore, sado që puna e Kryqit të Kuq Ndërkombëtar nuk është penguar aq shumë. Ndryshimi i raportit të forcave ka quar në përmirësimin e pozitës së luftëtarëve në luftërat për çlirim nacional (çlirimtare). Kështu ka

ndodhur në Algjeri, Angolë, Mozambik, ish-Jugosllavi dhe Bashkimin Sovjetik.

Pas fillimit të agresionit serb të hapur ndaj Kosovës dhe popullit të saj shumicë në fillim të vitit 1998, Gjykata e Hagës për Krimet në ish-Jugosllavi ka bërë një deklaratë në të cilën pranon se në Kosovë fjala është për konflikt të armatosur. Ky fakt shënon fillimin e internacionalizimit të mirëfilltë të çështjes së Kosovës dhe hap rrugën për thirrje në përgjegjësi penale ndërkombëtare të të gjithë atyre që mund të kenë kryer krime kundër njerëzimit dhe së drejtës ndërkombëtare humanitare. Gjykata nuk tregoi nëse fjala është për konflikt të brendshëm apo ndërkombëtar. Megjithatë, pasojat praktike të këtij kualifikimi barazohen me rastet e luftërave për çlirim nacional (çlirimtare), si për sa i takon *jus ad bellum* (së drejtës për përdorimin e forcës) ashtu edhe *jus in bello* (së drejtës lidhur me mënyrën dhe mjetet e luftës). Kjo pasojë rezulton nga ndryshimet e bëra pas mbarimit të Luftës së Ftohtë, si në vetë konceptin e luftës ashtu edhe në mënyrën e ushtrimit të së drejtës për vetëvendosje.

Po të mos ishte kështu, pra sikur kualifikimi i një konflikti si “i armatosur” të mos barazohej në pasoja praktike me rastet e luftërave për çlirim nacional (çlirimtare), atëherë do të mbeteshin pa u ndëshkuar kryesit e veprave penale ndërkombëtare si më sipër dhe atë në emër të mbrojtjes së sovranitetit territorial të shteteve të dhëna. Një gjë të tillë e konfirmojnë edhe rregullat juridiko-ndërkombëtare që kanë të bëjnë me zgjidhjen e krizës në ish-Jugosllavi, veçanërisht me mënyrën e zgjidhjes së kësaj krize. Njohja e këtyre rregullave, kemi argumentuar në këtë shkrim, ka qenë dhe mbetet një segment shumë i rëndësishëm i luftës sonë për pavarësi. Anasjelltas, mosnjohja e tyre deri më sot ka pasur për pasojë viktimizimin përtej mase të popullsisë shumicë në Kosovë. Në vijim të kësaj, qëllimi i këtij shkrimi ka qenë dhe mbetet ai i dhënies së një kontributi sado modest në nxitjen e koshiencës në Kosovë dhe më gjerë lidhur me rëndësinë e njohjes së këtyre rregullave. Gjithnjë në këtë vijim, përpjekjet e autorëve të këtij shkrimi kanë qenë dhe mbeten të drejtuara kah kundërvënia dhe paralizimi i diskursit aktual, politik e profesional, në Kosovë që për bazë ka Kushtetutën e vitit 1974 dhe historikun komunist të Kosovës.

Kemi konsideruar dhe konsiderojmë akoma se braktisja e këtij kursi është e vetmja rrugë për arritjen e pavarësisë së Kosovës dhe ndërtimin e një filozofie të re shtetformuese, të një filozofie që duhet të shtrojë rrugën për gjeneratat në vijim për të kuptuar si duhet historinë tonë nacionale dhe të popujve që na rrethojnë. Sa më herët të kuptohet kjo, aq më mirë për Koso-

vën. Kuptimi i vonshëm i kësaj gjëje nuk sjell veçse dëmtimin e tepruar të popullsisë shumicë në Kosovë dhe më gjerë, në ndërkohë që proceset socio-politike do të ecin rrugës së vet të pavarur e tjerët do të zbulojnë shumë gjëra që sot ne jemi dëshmitarë se po ndodhin. Nëse gjenerata e pas-Luftës së Dytë Botërore disi mund të falet për paaftësinë për të kuptuar se, ta zëmë, Lufta Civile në Greqi dhe kryengritja e Shaban Polluzhës ishin shenjat e para reale të fillimit të Luftës së Ftohtë dhe ndarjes së sferave të interesit, një privilegj të tillë nuk mund ta gëzojë gjenerata e fundit e Luftës së Ftohtë. Ta mbyllim këtu me shpresë se kësaj radhe gjërat janë ditur me kohë. Së paku, kësaj radhe disa gjëra janë thënë me kohë nga ata që panë vitet e fundit të Luftës së Ftohtë me të gjitha pasojat e saj kur mbaroi më 1990.